

КАНИГА

НАРОДНІ ПОВІР'Я

Дмитренко Микола. Народні повір'я. -К.:
Редакція часопису "Народознавство", 1997. - 68 с.

БІБЛІОТЕКА ЧАСОПISУ "НАРОДОЗНАВСТВО"

Ви знаєте, що буде, коли розсипати сіль? А чому не можна їсти з ножа, лизати макогона, махати за столом ногами, подавати щось через поріг, показувати на жабу пальцем, руйнувати лелече гніздо, утиратися з кимось одним рушником?.. Книга кандидата філологічних наук, фольклориста і письменника, редактора часопису "Народознавство" Миколи Дмитренка висвітлює маловідомі сторінки міфологічного світогляду, сонцепоклонницькі та християнські уявлення наших предків. Чимало повір'їв і досі не зів'яли завдяки... А втім - читайте!

Микола Дмитренко, автор-упорядник, 1997.

У ЩО ВІРИЛИ НАШІ ПРЕДКИ

На масному чорноземі народного життя зростають дивоквіти, що милують погляд, бентежать розум і серце впродовж тисячоліть. Кожна людина з дитинства і до старості перебуває в полоні традиційних уявлень народу, висловлених у піснях, казках, легендах і переказах, загадках, прислів'ях та приказках. До системи народної духовної культури входять і повір'я. Вони дуже мало досліджені, майже не публікувалися. На повір'я переважно дивляться, як на забобон, "дурну" (погану) прикмету, пережиток у "свідомості окремих людей". Чи так це насправді? Невже все те, в що вірили наші давні предки, ми маємо відкинути як непотріб, не вартий уваги?

Що ж таке повір'я? Коли вони виникли? Чому й досі живуть, хвилюють свідомість наших сучасників, беруть помітну участь у творенні людських доль?..

Зразки традиційних уявлень та вірувань українців, що дійшли до нас із праісторичних часів, безперечно, не відображають давнього світогляду в цілісності. Все ж і в них вчуємо відгомін далеких епох, сонцепоклонницьких звичаїв та вірувань, нашарування елементів християнства, та найголовніше: в повір'ях закріплена здобута досвідом система знань народу. Повір'я передають уявлення народу про природу, її явища, час, пори року, про людину та її різноманітну діяльність на основі своєрідного національного світогляду з елементами міфологічного мислення, віри, табу (заборони) і передбачення. Це переважно короткі вислови, які енциклопедично стисло висвітлюють життя природи та людини. На основі повір'їв створено великий і чарівний світ казок, легенд, переказів, оповідань, звичаїв, морально-етичних настанов.

Увазі читачів пропонуємо повір'я наших предків-українців, котрі впродовж тисячоліть перебували в полоні анімістичного світогляду, тотемізму, фетишизму, обрядів та звичаїв християнства, традиційної народно-побутової культури. Варто застерегти: відкидаючи здогматизовані ідеологічні підходи до оцінки багатьох явищ народного світогляду, поділ на "корисне" і "шкідливе", ми однак не вилучаємо зразків із деякими консервативними елементами. Відділяти "зерно від половини" - справа необхідна, тільки ж, на наш погляд, і "полову" не можна пускати за вітром, вона також має цінність.

Отже, матеріал книги ілюструє специфічну релігійність народного світогляду, його духовність, високу поетичність, естетику. Саме це властиве пізнанню світу шляхом творчості, повсякденної практичної діяльності. То ж чи зашкодить нам, читачу, знати про все те, що було в народному світогляді, не в'яне й досі? Чи доцільно продукт творчості багатьох поколінь подавати в стерилізованому вигляді, заздалегідь визначивши, що може здійснити згубний вплив на сучасника, а що він, як пишуть здогматизовані "ізмами" автори, "візьме на озброєння"? Сподіваємось, читач - не фанатик і не фаталіст! - зорієнтується в складному матеріалі, зацікавиться ним глибше, водночас відкриє для себе цілі матерії досі невідомого.

Щоб полегшити сприймання не зовсім звичного, деякі моменти варто підкреслити, окремі положення прокоментувати. Насамперед - про характер вміщеного матеріалу. В його основу, як видно з назви книги, покладено повір'я. Саме тому сюди ввійшли найрізноманітніші повір'я, що існують: а) як самостійні короткі вислови; б) як зразки, на основі яких побудовані певні магічні дії, обряди, звичаї, в) як джерело й основа легенд, казок, бувальщин, замовлянь, прислів'їв тощо.

НАРОДНІ ПОВІР'Я

"ПРИРОДО, МАТИ НЕВМИРУЩА"

Упродовж усього історичного розвитку людина прагнула охопити своєю свідомістю якнайширшу картину світу, пояснити, пізнати природу задля того, щоб застосувати її для своїх потреб. Цікаві з цього погляду народні

уявлення про будову світу, окремі явища природи. Зокрема, наші предки вважали, що на небі існує стільки зірок, скільки людей живе на землі; що в кожній людині є своя зірка: коли людина народжується, тоді на небі засвічується нова зоря, а коли помирає - зірка гасне, "падає". Люди навчилися визначати сторони світу й орієнтуватися в часі уночі за змінною розташування зірок, прогнозувати погоду за певними прикметами. Згадаймо хоч би чумаків, їхній нелегкий побут під палючим степовим сонцем та нічним зоряним небом... В усіх землеробських народів можна віднайти сліди культу матері-землі. Українці віддавна шанували землю, називали її: мати, свята земля, мати сира земля, годувальниця наша; землею клялися - і це були найвірніша клятва, настрашніший проклин.

Землю уявляли живою істотою, яка відчуває біль; її не можна бити, обпльовувати... Казкові багатирі втрачають силу, якщо відриваються від землі і, навпаки, варто багатиреві полежати на землі, як до нього повертається незвичайна, фантастична сила. Цей мотив звучить глибоко символічно, закликає всіх людей бережливо ставитися до землі, шанувати її, повертатися на землю своїх батьків-матерів, бо там, у ріднім краї, людина буває найщасливішою.

В українського народу збереглося багато повір'їв про воду, вогонь, місяць, блискавку, сніг тощо. За первісними уявленнями, вогонь та вода, як і земля, також мали чудодійну силу: "Вода як візьме - другому дасть, а вогонь - то пропало". Люди шанували ці дві стихії, але й боялися їх, а тому застерігали: "З вогнем не жартуй, воді не вір", "Вогонь і вода добрі служити, але лихі панувати".

Збереглося в нашого народу унікальне міфологічне повір'я про існування незвичайного краю загального блаженства - вирію (ірію), де постійно тепло і куди вилітають птахи на зиму, а також селяться померлі. Своєрідні погляди народу на такі явища, як вітер, вихор, дощ, веселка, хмара, роса тощо. Тут переплелися, мов у вінку, сонцепоклонницькі вірування з тонкими спостереженнями, міфи і дійсність. Давні-прадавні уявлення, фольклорні скарги - живий усний музей історії. То ж увійдімо до цього незвичайного музею слова, образу й думки, зазирнімо в його потаємні закутки, збагатімося знаннями про минуле - родовідне коріння наше.

З е м л я

Народ глибоко шанує землю і називає її: мати, свята земля, мати сира земля, годувальниця наша. Землею клянуться, як чимось святим. Клятва землею - найвірніша і найстрашніша. Кажуть: "Розступися, сира земле!", "Щоб ти зчорнів, як земля!", "Бодай ти в землю ввійшов!", "Бодай тебе земля не прийняла!". Як проклинають, то стають навколішки, б'ють поклони й цілують землю. Як божаться, цілують землю і їдять грудочку землі.

Земля тримається на воді завдяки великій рибі: кожні сім років риба то опускається, то підіймається, тому бувають роки мокрі і сухі.

Землетрус буває тоді, коли риба, що тримає землю, перекидається на інший бік.

Земля тримається на двох китах: коли тримає землю самець, то літо буває сухе, бо він підіймає землю вище, а коли - самка, то знижується, і від того ріки і озера виходять із берегів, а літо буває мокрим.

Земля сходиться з небом на кінці світу; там баби, перучи, кладуть праці на небо.

Землі не можна нічим бити, бо вона - мати, а матері не б'ють.

Землю не можна буком бити, і пастушкам батьки наказують, щоби не били, бо землю болять.

Не можна лускати зернят на землю, бо тоді земля зіпльована, і вона плаче; нічого їй не таке тяжке, як те, що плюють.

У надрах землі знаходиться пекло, де чорти мучать душі грішників.

Г о р и

Гори, провалля і кургани виникли від потопу.

Гори, долини, ліси і кургани Бог зробив для звірюки, щоб було їй де ховатися.

Гори насипали живі люди - страшні велетні, що жили в давнину. Кургани - могили цих велетнів. Провалля (безодні) - лихі місця, що запалися для того, щоб добра людина не ступала в них.

Н е б о

Небо - величезне покривало... Небо служить житлом для чистих духів.

За видимим небом є ще шість: віддаль між кожним із них у дванадцять разів більша від тієї, яка між нами і видимим небом. Іноді небеса відкриваються... Через отвори буває помітна фігура мужчини з мечем або яким-небудь глеком: фігура з мечем провіщає війну, а з глеком - багатий врожай.

С о н ц е

Сонце - "цар неба", який вдень освітлює і зігріває землю, а вночі ховається за землею, "обходить" її і на ранок з'являється на сході. Сонце уособлюється у вигляді живої істоти. Сім'ю сонця складають місяць і зірки.

Сонце - це велике коло або колесо. Коли воно йде по небу, то в нас у цей час буває день; коли ж воно опускається донизу, то його можна дістати навіть рукою; нарешті, воно ховається за гору, і тоді в нас настає ніч, а в інших людей, що живуть під землею, - день. Пройшовши попід землю, сонце знову приходить до нас, але вийти звідти самотужки воно не може, його викочують чорти, яких воно своїм жаром, за кожним виходом, спалює велику кількість.

Сонце живе в морях і звідти виходить. При його сході величезна кількість чортів піднімають його палями, оскільки вночі в морях і ріках не можуть жити, бо там знаходиться сонце. Вірять, що сонце виходить з-під землі і біжить по поверхні невидимого неба, заходить у землю і впродовж цілої ночі робить свій шлях під землею.

Затемнення сонця відбувається від того, що його хтять крилатії вовкулаки з'їсти.

Не можна спати, коли затемнення сонця, бо можна не встати.

Хворіючи, не спи, коли заходить сонце, бо приспиш хворобу (хворітимеш довго).

По заході або до сходу сонця не годиться волами орать, бо воли собі шиї попарять.

Як умиватися, то не можна тріпати мокрими руками, щоби не бризкали крайки з рук, тому що з тих крайок поробляться чорти, котрі будуть котити сонце догори. А як другий раз ще тріпнути, тоді знов будуть чорти, і вони можуть завести між собою сварку, бо одні і другі захочуть котити сонце. І з цього може виникнути межи ними бійка, а про сонце всі забудуть, то воно може упасти і завалити світ, а тому тріпати руками, як умиватися, не можна.

Не можна плювати на сонце, бо язик одпаде.

Не показуй пальцем на сонце, бо усохне палець.

Не дивись на сонце, бо станеш косий.

Після заходу сонця не можна виливати купелю, бо нападтимуться люди.

М і с я ц ь

Місяць - молодший брат сонця, в загадці він називається "золотою діжею".

Повний місяць, за уявленнями народу, має цілющі властивості.

При появі молодого місяця народ йому кланяється... Після двох тижнів місяць вважають "підповнем", а на третьому тижні - "гнилушею": тоді нічого не роблять по господарству і не рубають лісу на будівництво, бо "шашелиця поточить".

Не можна молодика перший раз бачить із лівого боку, бо хворіть цілий місяць будеш.

Щоби зуби не боліли, то треба побачити молодий місяць.

Не можна спати так, щоб місяць освітлював голову, бо станеш сновидою.

Не можна пальцем указувати на місяць, бо палець усохне. А якщо і вказувати, то після цього палець треба тричі покусати.

З о р і

Зорі - це душі тих померлих людей, котрі відзначалися добрим, непорочним життям на землі.

Зорі - це душі людей: скільки на небі зірок, стільки на землі людей.

Зорі - "діти сонця". Із народженням дитяти з'являється і нова зірка і впродовж усього життя впливає на його долю. Кажуть: "Така моя планида".

Падаючі зірки - нехрещені діти. Поняття про падаючі зірки різноманітні. Одні кажуть, що це ангели проганяють із неба злих духів, інші: що зорі падають під час звільнення жінками від вагітності, і треті: що коли хто вмирає, то і зірка його падає, оскільки кожна людина має свою зорю, яка з її смертю гасне.

Падає зірка і щезає, не досявши землі, - це відьма підхопила її і сховала в глечик.

В о г о н ь

Вогонь святий і лаяти вогнюві не можна.

На вогонь не можна плювати, бо поприщить губу, вогники будуть і буде довго гнити.

Не можна кидати у вогонь брудного.

Вогонь вважають святим, що уособлює образ мстивої людини. Кожна господиня повинна обходитися з вогнем обережно і з повагою: має замітати його чистим віником, хрестити, ставити біля нього горня з водою і поліно - для того, щоб він мав що їсти і пити. Про вогонь здебільшого кажуть так: "Ми шануємо вогонь, як Бога; він наш дорогий гість. Він як розсердиться і візьме, то іншому вже того не дасть".

Був звичай хрестити вогонь кожен раз, як запалювати.

Вогнем клянуть: "Щоб тебе вогонь спалив!"; "А спопелів би ти!" і т. под.

На вогонь не можна плювати: хто буде плювати, той буде на тому світі лизати розпечену сковороду.

Вогники на могилах покійників означають: над праведною душею світять ангели.

Вогники на цвинтарях, болотах і могилах здаля вказують місця, де заховані скарби, що з'являються на поверхню землі для просушки. Бачити цей вогник може тільки щасливець; при цьому, якщо він кмітливий, то

може легко заволодіти цим скарбом, кинувши в нього чим-небудь із одягу чи взуття. Якщо він це зробить, то скарб входить у землю лише на таку глибину, на якій віддалі від землі знаходилась кинута людиною річ: наприклад, якщо шапка, то і скарб ввійде в землю тільки у зріст людини. Потім варто копати, і гроші знайдуться неодмінно. Але нині таких щасливців немає.

Як хто підпалить хату, то треба подивитися крізь шлюбну обручку, то буде видно того, хто запалив. Як хто на пожежі вкраде, то помста буде - пожежа. Не бери нічого з пожежі, бо і твій дім згорить.

В о д а

Вода свята. Вода береться із землі. До води народ ставиться з повагою і вважає за гріх плювати в неї і говорити лайливі слова. Вода - символ здоров'я, використовується в заговляннях і заклинаннях. Вода "з трьох криниць", "з семи криниць", "з дев'яти криниць", "з дванадцяти криниць" помішна до корови і для всяких чарів.

Святять воду, щоб душу очистити від гріхів. І водою святять (кроплять) усе в дворі і сараї, щоб повиганяти нечистого з двору. Освячена вода вживається взагалі як ліки при всіх хворобах.

Не можна давати чужим із кухля сімейного воду пити, бо мішатимуться в сім'ю посторонні.

Не пий води, коли їси, бо на жнивах часто бігатимеш від снопа до води.

Не пий води, коли їси на Великдень, бо теля буде дуже ласе до молока.

Не можна увечері води виливати, тому що як виллєш і вступиш у цю воду, то будеш хворий.

Г р і м, б л и с к а в к а, г р о з а

Грім походить від руху по небу колісниць святого Іллі, а блискавка - іскри з-під копит коней, що везуть колісницю.

Грім буває здебільшого в той час, коли небо вкрите хмарами; це тому, що в цей час чорти особливо люблять дражнити Бога: гасають дорогами, кружляють у вихорі пилуки, ламають у лісах дерева, зривають дахи і т. п. Під словом "блискавка" розуміють розрив хмар, який відбувається задля того, щоб архангел Гавриїл бачив, де ховається чорт і стежив за напрямом пущеної стріли. Зигзаги і змійки походять від того, що пущена стріла летить за чортом, який тікає врзнібіч.

Пожежу від блискавки можна погасити лише сиром-ваткою, квасом або ж козячим молоком.

Громові стріли - з каменю, у вигляді конусоподібної кулі. Після удару вони входять у землю на сім сажнів, а через сім літ виходять на поверхню.

Як що-небудь грім запалить: клуню, хліва, хату - тільки одну будівлю, то не треба боятися за решту будівель, - вони не займуться і не згорять.

Під час грози не варто їсти чи взагалі відкривати рот, щоб не дати туди проникнути чортові, за яким постійно літає блискавка чи стріла.

Під каменем чортові сховатися найзручніше: від каменя громові стріли відскакують.

Чорти зносять хмари до купи; як знесуть багацько, то качають у вали, від того дуже гуде по небі; для спокою Бог посилає святого Іллію з огненною палкою: як святий Ілля замахне палкою, то блисне, а як ударить по чорту, - то гримне.

Під час грози не можна стояти під дубом чи вербою, бо там ховається чорт від громового удару. Коли грім ударить у дерево і запалить його, то це означає, що чорта вбито і перетворено в смолу, яку, траплялось, - і знаходили під деревом.

Грім і блискавку народ називає Перуном; якщо трапиться, що блискавка запалить яку-небудь будівлю, то здебільшого кажуть: "Перуном спалило".

Блискавка - це справжнє небо, яке під час гніву Бог показує народові. Якби на землю впала хоч маленька частка цього неба, то спалила б усю землю. Стверджують, що це небо відкриється перед страшним судом.

Як уперше грім почуєш навесні, то треба:

- спиною обпертися об стіну або об тин, щоб спина не боліла;
- качатися, щоб крижі не боліли;
- об щось зіпертися, то не буде боліти спина;
- бити головою до каменя, щоби не боліла голова.

При цьому говорять: "Камінь - голова", "Камінь - голова".

Не годиться співати, як грім гримить, бо як хто співає, то він чорта веселить, то грім за те вбиває і чоловіка; людина співає, а чорт коло неї, то грім хоче чорта убити, а чорт під людину ховається, от грім і вбиває її.

Коли гроза, то люди хрестяться, щоб нечистий не під-лазив, бо то святий Ілля ганяє за ним і стріляє по йому. Куди він ховається, туди і попадає Ілля громом.

У липні бувають сильні грози, різні ночі липня і серпня називають г о р о б и н и м и, бо грім і блискавка не дають заснути навіть горобцям. Не показуй на блискавку пальцем, бо хата згорить. Вогняна куля, що летить у повітрі, - це змії відвідує дівчат.

Не стій біля вікна під час грози, бо уб'є грім.

Не можна їсти під грозу, бо влуче стрілою.

Не грай у карти під грозу, бо стріла улучить.

Не можна бігти під час грози, бо може вбити.

В і т е р

Вітер - чоловік із великими вусами.

Причину появи вітрів приписують дії якихось таємних істот, що дують із чотирьох боків землі за розпорядженням головного "вітровія".

Вітер пояснюють так: із чотирьох протилежних сторін світу стоять чотири великі людини з величезними вусами і губами і постійно дують один до одного. Якщо котрийсь із цих чотирьох велетнів дує сильніше від інших, то з того боку й буває вітер.

Вітер прикований величезними ланцюгами за руки й ноги до кам'яної скелі. Поривчастий вітер - сильне дихання внаслідок спроби зірватися з ланцюга і позбутися пут. Він - чорт, а тому люди, боячись образити його, відгукуються про нього з повагою.

Вітер - це така людина: бігає собі білим світом і моргає одним вусом; цим він утворює сильне повівання. Якби він моргнув двома вусами, то здійнялась би така буря, що вмить перекинула весь світ догори дном.

Якщо надворі зірветься сильний вітер або велика хуртовина, то кажуть, що народилася або померла дуже лиха людина.

В и х о р

Вихор утворює сатана під час свого весілля. Побачивши вихор, народ хреститься, примовляючи: "Щезни, сатана!", при цьому вихор затихає.

Вихори з'являються перед грозою, тому що вихор - це той же диявол, який сім літ буває звичайною змією, інші сім літ робиться полозом - тобто величезною змією, а треті сім років перетворюється на крилатого змія і живе в скелях. Коли в нього повністю відростуть крила, тоді він починає літати і вибирає час прогулянки перед грозою. Шумом своїх крил він утворює страшний вітер, що ламає дерева, розвалює будівлі.

Вихор - це чорт.

Коли чорти позиваються з ланцюгів і підуть гуляти, то, зіткнувшись, борються і стараються один одного перемогти, а тому іноді підіймаються вихори високо над землею.

Вихор - це чортів танець: на віддалі від вихору спостерігач дражнить його словами: "Куций, сала! Куций, сала!"; від цих слів вихор начебто лютує і сильнішає, бо є і таке повір'я, що чорт не любить свинячого сала, про яке йому нагадують.

Вихор, за повір'ям, буває ще й тоді, коли помре самогубець.

Як круте вихор, кинь усередину ножа: на йому кров буде.

Д о щ

Про походження дощу розповідають: "Якась людина постійно роз'їжджає верхи на коневі і коли їде через воду, то каже, що це "будяки", якщо кінь сьорбне трохи води і пирсне, то піде невеликий дощ, а якщо більше захопить води і почне фиркати, то дощ буде більший".

Дощу іноді немає від того, що відьми знімають зорю і ховають у погребі - в горшок. У такому випадку варто очистити криниці - і дощ буде.

Якщо нема довго дощу, то треба, щоби дівка посипала у три криниці свяченим маком, який святять на Великдень, то буде йти дощ.

Коли дощ іде, не можна бігти, бо сильніший буде йти.

В е с е л к а

Веселка - це зігнута труба, яка своїми кінцями усмоктує воду з морів, рік, озер і виливає у хмари. Вона всмоктує з водою все, що потрапляє: каміння, жаб, черв'яків і т.п., а тому часто із хмар падає або каміння, або жаби, або черв'яки, або щось інше. Колір веселки буває синювато-червоний або яскраво-червоний. Перший буває тоді, коли веселка бере воду, а другий - коли вона стоїть без діла. Повір'я про набирання веселкою води до того загальне, що навіть хлопчак, побачивши веселку, скажуть вам: "Утікайте, а то втягне вас дуга". Назва "веселка" від того, що під час її появи від сонячних променів прояснюється (робиться веселим) крайнебо, закрите перед тим хмарами.

Х м а р и

Хмари - "бісова свайба". Кажуть: "Бачиш, які чорні хмари? Видно, біс жениться".

Чорти збирають хмари по маленькому клаптику і зносять до одного місця - так і утворюється величезна хмара. Бувають хмари, особливо градові, які насилають відьми. Для того, щоб відхилити нашість таких хмар, жінки викидають із хат на двір коцюбу, лопату і помело, думаючи догодити розгніваній відьмі. Коцюба, лопата і помело визнаються предметами, на яких роз'їджають відьми...

Л і д, к р и г а

Якщо крига весною не спливає, і не йде за водою, а тоне під водою, то багато буде тої весни і літа мерців.

М о р о з

Морозові, що буває в квітні і травні, а також ранньою осінню, приписують діяння відьми, зимові морози - діяння природи.

Як хочеш, щоб пересівся мороз, то треба налічити дванадцять лисих, так: "№ лисий - пересядься, мороз". І так після кожного.

С н і г

На небі запас снігу досить великий, а на землю його лопатами скидають ангели. На думку інших, сніг падає від того, що ангели прочищають на небі дорогу.

Сніг, на думку народу, збирають чорти. Він виходить із землі і води, у вигляді пари в хмарах наростає. Зібравши багато снігу, сатана святкує своє весілля і розсипає сніг, від чого бувають великі хуртовини.

Г р а д

Коли йде град і щоб його спинити, треба, аби одинак (один у батьків) або первак перекусив градинку начетверо й виплюнув.

Град вважається карою Божою за гріхи. Для його відвернення і припинення викидають на двір коцюби і лопати, кладуть їх навхрест, а декотрі перекушують градинки.

Під час граду дехто намагається першу побачену градинку розкусити зубами, вважаючи, що градова хмара - справа відьми, то цим й чари припиняться, а хмари, не накоївши лиха, розійдуться. Град випускають "відьмаки" із криниць.

НАРОДНІ ПОВІР'Я

ЧАС РІКОЮ ПЛИВЕ

У наших давніх предків плин часу асоціювався з водою, що тече безперервно ("Відтоді багато води сплигло", "Час рікою пливе"). Вони вірили в добрий і лихий час ("У добрий час сказати, а в лихий промовчати"), у важкі і легкі дні.

Основу розділу складає народний землеробський календар, сформований у процесі трудової діяльності селян. Традиції українського хліборобства не дарма вважаються одними з найбагатших у світі, - як і обрядова творчість, звичаєвість, загалом духовна культура народу, який віками бився, як лев, за свою свободу (О. Довженко).

Календар українського народу-хлібороба - це енциклопедія селянського побуту з його трудовими буднями, святами, обрядами, звичаями, нев'янучими уснопоетичними творами, це знання й шанування природи. Поєднання в народному землеробському календарі практичного досвіду селян, дохристиянських знань і дат християнського календаря, імен святих не є ознакою "ви- кривленої" релігійності народу, "християнізації" його творчості, ознакою "двовір'я". Внаслідок упровадження в Київській Русі християнства, сонцепоклонництво хоч і було відтиснуте на другий план, все ж не зійшло з історичної арени, з розуму й серця трудящих. Селяни зуміли пристосувати спостереження над природою, землеробський досвід, знання, архаїчні звичаї, культи дохристиянського вчення, церковних свят, виробивши, таким чином, своєрідну побутову "релігію" - духовність, основними заповідями якої і стали турбота про врожай, благополуччя сім'ї, продовження роду. Церковний календар, як вважають, став зручним, оскільки конкретизував відлік часу через вшанування святих, відзначення свят. Певні цикли сільськогосподарських робіт хоч і пов'язувалися з церковним календарем, усе ж не втратили багатьох первісних обрядів та звичаїв, окремі з яких збереглися й досі.

Своєрідні повір'я про дні тижня.

Відавна важким днем вважався понеділок. Прадавня назва понеділка як "дня місяця" збереглася в західноєвропейських народів. Понеділок вважався нещасливим днем, святом відьом і русалок. У цей день не рекомендувалося починати якусь нову велику роботу, а також білити хату, прости, виїжджати в далеку дорогу (цікаво, що подібне повір'я існує в англійців: якщо в понеділок вийде пароплав (корабель) у море, то неодмінно потоне); мити голову, одягати чисту сорочку, взагалі перевбиратися тощо.

На Україні існував звичай "понеділкування". Його коріння сягає глибокої давнини - можливо, ще доби матриархату. Він полягає ось у чому. Перед тим, як дати згоду на заручини, дівчина, до якої парубок засилав сватів, запитувала, чи дозволяє їй понеділкувати. Якщо звучала відмова, то дівчина мала повне право відмовити сватам, тобто "дати гарбуза". Це, так би мовити, похідна теза від самотнього традиційного звичаю молодих заміжніх жінок понеділкувати - раз на тиждень, у понеділок, збиратися в чийсь оселі й готувати смачні страви, колективно прости, шити, вишивати тощо. Як вважає Василь Скуратівський, цей обряд був для молодого жіноцтва конче необхідний. Різкий перехід од дівування до суворого родинного життя відповідно

впливав і на психічний стан, адже дівчата в давнину виходили заміж досить рано - в 14-16 років, у них ще були живі спогади про дівування - вечорниці та досвітки, танці, різноманітні забави, багатьом кортіло ще погуляти, але, за традицією, заміжнім уже заборонялося відвідувати молодіжні гулі. Недарма ж мовиться: "Заміж вийшла - світ собі зав'язала". Для того, щоб пом'якшити цей крутий життєвий злам, звичаєва правова форма й виробила вельми цікавий і практичний обряд "понеділкування", котрий давав змогу поступово увійти в статус жіноцтва. Зібравшись у своє товариство, молодіці ділилися родинними клопотами, першими подружніми неуладками; передавали одна одній господарські навички, кулінарний досвід, а також торкалися сфери інтимного життя, передчуттів майбутнього материнства...

Отак у довірливих розмовах спливав-минав день катарсису - своєрідного розвантаження психо-емоційної сфери, розрядки і якісно нових намірів щодо наступного способу життя в сім'ї в стосунках із чоловіком, чужою і своєю родиною. Цей день був найкращою віддушиною перших шлюбних місяців молодих жінок. Народний звичай забороняв одвідувати "понеділкування" чоловікам і свекрухам. Коли ж молодіці дорікали, вона нагадувала дану чоловіком обітницю - дозвіл на "понеділкування". Якщо ж чоловік не дотримував свого слова, дружина залишала за собою право розірвати шлюб. Цей обряд, що тривав протягом м'ясяць і великого посту, підтверджує високий суспільний статус жінки на Україні.

Перший понеділок великого посту також має цілий ряд обрядодійств. Зокрема, на Вінниччині його називали жилавим, чистим понеділком, оскільки цього дня "посуда відпочивала". Гарячих страв, як говорила моя бабуся, не готували, а лише пекли пісні коржі із житнього борошна - жилиняки. Про цей день зібрано чимало етнографічних даних - зокрема, про обрядове народне печиво, яке на Поділлі називали ще й "кострубеником". У давнину селяни збиралися в корчмі й полоскали зуби горілкою від "скоромного" - залишків масних страв у порожнині рота. Звідти жилавий понеділок називали ще полоскозубним.

Загалом же ці обрядодійства нині призабуто, а над понеділком, мов Дамоклів меч, висить означення-повід'я "тяжкий день". Віру у "важкість" понеділка на Україні можна пояснити й конкретними історичними обставинами. Зокрема, після впровадження на Русі християнства наприкінці IX століття великий князь київський Володимир наказав усім новохрещеним з'являтися в неділю до храму на молитву, а тих, хто уникав храму, жорстоко карали саме в понеділок... Ще навіть у XVIII столітті селян, які були відсутні під час недільної відправи, в понеділок прив'язували біля церкви як грішників. Вислів "понеділок - важкий день" дехто вважає забобонним, хоча вчені-фізіологи, психологи знаходять ґрунтовні докази того, що понеділок - справді важкий день, день після відпочинку, коли відбувається адаптація (приспосовування) організму, психіки до виконання певного виду роботи, здійснення тих чи інших функцій, пов'язаних із фізичними чи психо-емоційними навантаженнями, стресовими ситуаціями тощо.

Цікаві спостереження та повід'я про інші дні тижня. Це, як правило, короткі вислови - дозволи і табу.

Людське життя швидкоплинне, але є в ньому певні віхи, коли час мовби зупиняється, "фіксується" свідомістю. І тоді людина глибше відчуває свою причетність до діянь предків, стає відповідальнішою за майбутнє.

Ч А С

Все добре у свій час.

Всякому овочеві свій час.

Згаяного часу і конем не доженеш.

Бережи час, його за гроші не купиш.

Час - найкращий лікар.

Час не кінє: не підженеш, але й не зупиниш.

ДЕНЬ - НІЧ

Зміна дня і ночі пояснюється так. Західне сонце опускається в море, що оточує землю, як яєчний білок оточує жовток. Під землею ж знаходиться інший світ, який сонце осяває і робить там день, а в нас ніч. Коли ж сонце підходить до сходу, то його підіймають тисяча чортів, при цьому сонце обсмалює їх - так, що вони опісля купаються в річці і пропадають; а з тієї тисячі крапель, що їх стріпають чорти з себе, знову народжується тисяча чортів, які так само підіймають сонце, знову обсмалюються, купаються, народжуються і т.д.. А тому нерозумно чинять ті люди, котрі, вмиваючись, стріпають руками, бо скільки впало крапель - стільки народиться чортів.

І день буває роком.

Взимі днина лиш година.

Літній день довший за зимовий тиждень.

В ніч найтемнішу про сонце пам'ятай.

За солодкі ночі гіркі дні настають.

Куди ніч, туди й сон.

Ніч - мати: не спи, то й будеш мати.

Птахи ніч розкльовують.

РАНОК - ВЕЧІР

Нема ранку без вечора.

Ранок - панок: що ранком не зробиш, то вечором не здогониш.

Ранок вечора мудріший.

Ранні пташки росу п'ють, а пізні слізки ллють.

Якщо іде дощ зранку, то довгим не буде, а якщо з обіду, то йтиме аж до вечора.

ПОРИ РОКУ.

В е с н а

Сорок святих (9 березня) мають кинути сорок лопат снігу.

Із сорока святих сорок морозів буде.

На сорок святих сорока сорок паличок у гніздо покладе.

На теплого Олексі (30 березня) риба хвостом лід розбиває.

На Благовіщення (7 квітня) вилазять із землі всі гади.

На Благовіщення чорногуз прилітає і ведмідь встає.

На Благовіщення птиця гнізда не в'є.

У цей день не можна чіпати насіння.

Нанесені на Благовіщення яйця не можна підсипати, бо всі курчата будуть каліки.

На Великдень перший раз зозуля закує.

Як на Великдень удень спить господар, то виляже пшениця, а як спить господиня, то виляже льон.

Як на Великдень печуть паски і якщо підпукнеться паска - особливо та, котра призначається до посвячення, то хто-небудь умре в хаті.

А як перевернеться в печі паска - будуть гості.

На Великдень опівночі тварини говорять людською мовою.

На паску свяченого яйця ввечері не можна їсти, бо будуть сліпоти.

До весняного Миколи (22 травня) не можна купатися, бо з чоловіка верба виросте.

Л і т о

Літо і зима уявляються живими істотами: літо - у вигляді молодої дівчини, а зима - у вигляді бабусі, з великими зубами і кістлявими пальцями. Дівчина-літо дуже щедра і багата, а бабуся-зима надзвичайно скупа і бідна.

Іде літо проти зими і несе квіточку таку гарну-прегарну; а зима несе казанок льоду. Літо як тільки показало свою квіточку, так лід отой в одну хвилину і розтав. А на зиму - уже іде зима проти літа у кожусі і червоних чоботях, у капелюсі і в рукавицях; як показала свій лід, так тая квіточка в одну мить і обсипалась.

Не їдять до Купайла ягід, бо коли хто буде їсти, то його померлі кривні на тім світі не будуть їсти ягід через те, що їхню пайку на цім світі з'їли живі. Через це ж не можна їсти яблук і грушок до Спасу.

Купальську вербу ламають і кидають по грядках, по огірках, - щоб рясно родили.

Не треба у перший день петрівки полоти, бо наливатиме пальці.

Коли починає ячмінь висипати, то зозуля перестає співати, бо то вона вдавиться ячменем; коли зозуля перестане співати задовго до Петра (12 липня), то буде осінь холодна, а як після Петра, то - тепла.

Зозуля кує тільки до Петра, а потім мандрикою вдавиться.

Як іде на Петра дощ, то буде гнити картопля.

До Іллі (2 серпня) мужик купається, а після Іллі з рікою прощається.

До Іллі сіно і під кущем сушать, а після Іллі на кущі не сохне.

12 серпня - день Сили. Вважали, що жито, посіяне на Силу, родиться сильно.

Прийшов Спас (19 серпня) - пішло літо від нас.

Як прийде Спас, комарам увреться бас, а як прийде Пречиста (28 серпня) - забере їх нечиста.

О с і н ь

До Покрови (14 жовтня) давали молоко корови, а по Покрові пішло молоко в роги корові.

Покрова накриває траву листям, землю - снігом, воду - льодом, а дівчат - шлюбним вінцем.

До Дмитра (8 листопада) дівка хитра, а по Дмитрі стріне собаку та й питає: "Дядьку, чи ви не із сватами?".

14 листопада - Кузьми і Дем'яна. Кузьма і Дем'ян були ковалі. От вони кували і ні в кого грошей не брали. До цього дня наймають у строк. У цей день закладають цибулю на гради сушити - на насіння (на Явдокії, 1 березня, знімають), то не буде стріляти; обкопують фруктове дерево.

Скує Кузьма-Дем'ян - до весни не розкувати.

Від Михайла (21 листопада) зима морози кує. Михайло-чудотворець Люцифера струтив із небес на ліс. До цього дня наймають у строк і позичають гроші на процент.

З и м а

На Катерини (7 грудня) молодь робить вечорниці. Зав'язують дівки сім'я в пазуху (а колись - у підтичку) і сіють аж на Андрія (13 грудня). Раніше викликали Долю. Виходить дівчина на край лісу і гукає: "Доле, обізвися!". Коли хтось відгукнеться далеко, то Доля далеко, а коли відгукнеться близько, то Доля близько.

На Катерини садять у черепок чи в кварточку літоросток (відросток, пагінець) вишні і до самого Різдва поливають писком (ротом). То та вишня до Різдва викине цвіт. Дівчина ту квітку зриває, завітчується й іде до церкви. Кого вона здибає першого, то той і буде її.

На Андрія святкують і ввечері справляє молодь вечорниці (з вечерею), дівчата ворожать - у розвідниці, вдови. Вносять дров оберемок, складають по парі ті дрова; як буде до парі, то хутко буде мати пару.

Ідуть до свиней (вночі у хлів) та й кажуть: "Свиня - рох! Чи буде в мене цих м'ясниць гук?". То як свиня рохне, то - буде, а як ні, то не буде.

Висмикують із стріхи соломку. І як попадеться стебло із колоском, а в колоску зерно, то буде багата за чоловіком.

Кладуть на стіл позакривані хліб, сіль, чарку, печину й віск. Вгадують по черзі. Як вгадає хліб, то буде добре жити; сіль, печина - горе; чарка - п'яниця; віск - смерть.

Проти Андрія беруть пояс і вираховують тороки, примовляючи: "Понеділок з вівторком, вівторок із серединою, середа з четвергом, четвер із п'ятницею, п'ятниця із суботою, а неділя - їдиниця: який мені молодик судиться, нехай такий і присниться". Кладуть цей пояс під голову - і він, суджений, присниться.

Ідуть дівчата до річки й набирають води повний рот, несуть ротом до хати і беруть стільки муки, як тої води, і стільки солі. Тою водою розводять і місяць маленький коржик, їдять на ніч. І який присниться, що подає води, то той і буде її.

Проти Андрія, як замикають криницю, то кажуть: "Замикаю криницю, кладу ключ під голову. Як хто прийде води брати чи коня напувати, то хай прийде до мене ключа позичати", то, кажуть, що прийде той хлопець, який має сватати.

Ходять вулицею і першого, кого здибають, питають: "Як ти (Ви) звешся (зветесь)?" . Як той зветься, то так буде зватися і її чоловік.

Ідуть дівчата і у воротах кидають чобітьми з ноги - навгори. Куди (в який бік) чобіт носком упаде, туди й віддасться. А як догори, то не віддасться, а як сторч у землю, то вмере.

Печуть балабушки і вводять собаку. Балабушки наставляють на стільчику чи на землі, застеляють рушником. І чию балабушку собака вхопить першою, то та дівчина віддасться скоріше, котру після, то та пізніше, а якої не візьме, то та не віддасться.

Як на Новий рік вперше виходити в хлів до худоби - коняки, вівці, то треба їх, як і людей, поздоровити з Новим роком, обсіяти вівсом-пшеницею, щоби велися і були здорові і на цей рік. Приказують: "З Новим роком будь здорова! Сійся, родися..." .

Як буває на Новий рік, то так буде і цілий рік.

У ніч перед Новим роком треба спати без подушок, бо болітиме голова цілий рік.

Не можна на Новий рік плакати, бо увесь рік плакатимеш.

На Новий рік не можна стукати, бо град вибиватиме.

Як посіє посівальник, то це зерно, що він кине на землю, треба брати і давати худобі, то не буде ніколи хворіти.

На Новий рік не можна бачити веретена, бо будеш бачити гадюку.

Якщо колядувати перші прийдуть дівчата, то у вівці народиться ягничка, а якщо перші зайдуть хлопці, то народиться баранчик.

Дівчина перед Новим роком кладе собі під голову подушку, а під подушку гребінець, нову сорочку, яку вона завтра має одягти, і цілушку хліба. І хто їй присниться, то той буде чоловіком.

На Різдво, на святий вечір (6 січня) взяти ложку куті, вийти на поріг і слухати: звідки загавкає собака, то з тієї сторони буде чоловік для цієї дівчини.

Коли вечеряють на перший святий вечір (їдять кутю), і з кого нема тіні, то ця людина вже другої куті не дочекається, до року помре.

Кутю і узвар ставлять на покутті в сіно. Це щоб не вибивав град хліба і щоб родило в садку усе.

З куті беруть верх і дають курям, щоб поїли, а скотині сіно з-під куті, щоб з'їла: щоб кури неслися добре, а скотина щоб не боліла.

Не можна шити два тижні після Різдва, бо не буде вестися худоба.

На другий святий вечір (18 січня) води не можна пити, бо дуже буде хотіти води в жнива.

ДНІ ТИЖНЯ

П о н е д і л о к

Понеділок - чоловік. Цей день шанується і уявляється в образі дідуса, який зустрічає і проводить душі померлих на шляху до загробного життя.

Понеділок вважається важким днем, а тому в понеділок не починають ніякого великого діла.

Не варто в цей день виїжджати в дорогу - трапиться нещастя.

Як у понеділок мастити хату, то будуть вестися таргани в хаті чи в обійсті.

У понеділок не можна прясти, снувати, зачинати жати, бо це тяжкий день на роботу.

Коли в понеділок щось не вдасться, то буде невдача цілий тиждень.

У понеділок не можна брати шмаття (переодягатися. - М.Д.), бо буде всяка напасть. А щоб цього не було, то треба при тому через пазуху кинути щось залізне і в зубах тоді щось тримати - бодай соломку.

Не можна дівчині мити голову (коси) в понеділок, бо як сім понеділів змиє, то не буде мати долі чи талану, буде безталанна її доля.

Не можна мити голову в понеділок, бо коси вилізуть.

У понеділок не можна вибирати попелу з печі і виносити на двір, бо шуляк буде нападати на курей.

Як у понеділок або п'ятницю обрізувати нігті, то зуби не болітимуть.

Той, хто народився у ніч під понеділок, буде віщуном, знахарем...

В і в т о р о к

Вівторок - чоловік. Вважається днем легким, сприятливим для початку роботи. Вівторок - щасливий день.

С е р е д а

Середа уособлюється у вигляді жінки. У середу дівчатам не слід мити голову, заплітати коси, бо волосся перестане рости, і коса буде погана.

Ч е т в е р

Четвер - чоловік. День робочий, заборони стосуються лише деяких видів робіт.

Не можна в четвер садити нічого, бо черви з'їдять.

У четвер не можна золити - коров'яче масло буде невдале.

У четвер до сходу сонця добре примовляти чи замовляти - гарно допоможе.

П ' я т н и ц я

П'ятниця - жінка (вар.: дівчина). Її образ у народній уяві сплутується з образом Долі. Проти п'ятниці (по заході сонця) не можна мити ложок та мисок, бо тоді так будуть вороги тарабанити язиками про тебе, як тими ложками.

У п'ятницю зачинати роботу - найлегший день.

У п'ятницю йти свататись - буде вдача: засватається навіть свинячий пастух.

Проти п'ятниці сон неодмінно справдиться.

С у б о т а

Субота - найтяжчий день на роботу. Субота - не робота: помий, помаж та й спати ляж.

У суботу можна зажинати: легші жнива будуть. У суботу найкраще купатись, переодягатися.

Як сходяться (одружуються) ті, що народилися в суботу, то будуть безплідні, не будуть мати дітей.

Н е д і л я

Неділя - "не діля". У неділю нічого не можна робити, особливо - рубати сокирою. Кажуть, що відрубане в неділю поліно навіть через сім років, якщо його зберігати, неодмінно саме спалахне і згорить.

Не можна в неділю шити, бо нарве палець.

"А колись щось таке розказували, що Неділя по лісі ходила...

Ну, люди збирали ягоди в лісі, дівчата чи хто... Ти й бачать, що хтось дуже плаче, іде по лісі і плаче. Ти й

думали, що це хтось заблуdiv. Як вони виходять, то бачать, що йде дівка, така висока дуже, і в білому вбрана, в білій довгій сорочці. І кажуть, що всенька в кровлі... Кажуть: "Ти й за що таке, хто ти така, чо' ти плачеш, і хто тебе так порізав?". То в'на каже, що я Неділя, то, кае, бачте, це мене так люди порізали. "Ти й, каже, чо' тебе порізали?". "Ну, бо в Неділю все роблять - рубають і ріжуть - і це мене...". І так сказала, і зара' поділась. То це в неділю ни можна нічо' робити - ні різати, ні рубати. Баби спитайся, хай скаже" (Українські міфи, демонологія, легенди. - К.: Муз. Україна, 1992. - С. 25).

НАРОДНІ ПОВІР'Я

ВОГНИСТИЙ ПАПОРОТІ ЦВІТ

Спостереження людей над природою, порами року відбувалося й на основі рослинного світу. Про флору існувало безліч повір'їв, окремі з яких ввійшли до цього розділу.

Наші прапрадіди, наприклад, вірили, що папороть цвіте лише одну мить у ніч на Івана Купала (з 6 на 7 липня за новим стилем) і що той, хто зірве та збереже квітку папороті, буде щасливим, володітиме даром яснovidдя...

Повір'я про цвітіння папороті пов'язані з культом Сонця як символом та джерелом життя природи й людини. Як відомо, папороть не цвіте, розмножується спорами. Проте віра в її цвітіння виникла в людей на тій стадії пізнання світу, коли з-поміж зела й дерева було виокремлено рослину, яка не цвіла. І тоді з'явилося повір'я, що папороть таки цвіте, але не кожній людині дано бачити її вогняну дивоквітку. Навколо цього стержневого вірування витворилося чимало ілюзорних уявлень, легенд.

На Івана Купала буяння природи досягало найбільшого розквіту, тоді вважалося найсприятливішим збирання цілющої рослинності.

Народні повір'я та побудовані на їхній основі легенди про вогнистий папороті цвіт стали підґрунтям літературних творів.

Зокрема, Микола Гоголь у повісті "Басаврюк, або Вечір напередодні Івана Купала" своєрідно відтворив картину цвітіння папороті: "Червоніє малесенька брунька квітки і, наче жива, рухається.

Справді, дивно! Рухається і стає все більшою, більшою і червоніє, мов жар. Спалахнула зірка, щось тихо затріщало, і квітка розкрилася перед його очима, ніби полум'я, освітивши й інші навколо себе".

Вірування щодо рослин містять прадавні уявлення людей і нерідко в закодованому вигляді доносять до сучасників високопоетичну міфологію.

Часто з травами, кущами, деревами пов'язували полярні властивості й характеристики, добрий та згубний впливи, проте, варто наголосити, поклонялися як тій, так і іншій силі. Скажімо, омелу називали: "чортів кущ", "відьмина мітла", "чаклунське зілля", однак це не заважало вірити в те, що вона - оберіг, має здатність охороняти житло від блискавки та вогню.

Заклятим деревом вважалася осика; на ній завжди тремтить листя, осиковим кілком убивають опирів і забивають кілки на могилі того, хто ходить після смерті. Кущ бузини пов'язували з чортом, забороняли вирубувати і на місці, де колись росла бузина, не рекомендувалося ставити хату.

Осяяні загадковим серпанком повір'їв та легенд й інші рослини: барвінок, рута, любисток, калина, липа, верба, тополя, береза, дуб, терен, ліщина, груша, яблуня, вишня...

РОСЛИННИЙ СВІТ

Б у з и н а

Бузина - диявольське творіння: її посадив чорт і тепер постійно сидить під нею, а тому її ніколи не викопують з корінням, щоб не дразнити диявола, а залишають рости, де б вона не була.

Нічого не можна будувати на тому місці, де є старий корч: це місце - схованка чорта. ...Це місце - нещасливе: як поставити хату, то господарі або діти будуть слабувати і мерти, а як на худобу, то худоба буде здихати і не буде вестися.

Як є бузина в городі або на полі і не можна її позбутися, то треба помастити сапу свяченим салом і висапати.

Ні викопувати, ні викидати бузини не можна, бо зведе руки й ноги.

Під бузиною не можна сидати чи лежати, бо може скрутити цю людину.

В е р б а

Де верба, там і вода, де вода, там і верба.

У сухій вербі сидить чорт. Про це говорить і прислів'я: "Влюбився, як чорт у суху вербу".

Горіх

Буває, що не родить горіх волоський. То треба у Великодню п'ятницю взяти сокиру і бити по стовбуру обухом і приказувати: "Як не будеш родити, то буду тобою паску святити". Повторити ці слова три рази й одночасно гупати обухом по горіхові: буде родити.

Горох

Не йди в горох, бо там залізна баба сидить.

Жито

Як на одній стеблині жита або пшениці виросте два колоски, то це ознака, що буде голод.

Звіробій

Звіробій - від ста хвороб. Варити і пити по ложці - допомагає.

Кавун

Як посадиш кавуни, то в постолах або чоботях не можна там ходити, щоб кавуни родили.

Капуста

Не можна квасити капусту, коли в селі є мертв'як - похорон, бо буде недобра.

Картопля

У котрий день (понеділок, вівторок і т.д.) випаде перший сніг восени, то в цей день треба весною садити картоплю - і тоді буде гарний урожай.

Каштан

Хто посадить каштана, і як цей каштан доросте до зросту цієї людини, то тоді ця людина вмирає. Ось тому, кажуть, і не можна садити каштанів.

Коноплі

Як весною сіють коноплі, то після того, як розсіє чоловік коноплі, то йде до хати, і жінка зараз бере і смажить смаженицю для сівача, щоби були великі та м'які коноплі.

Липа

Липа відвертає прокляття, що їх посилають чоловікам жінки, приймає ці прокляття на себе. А тому на липі буває більше всього наростів, які є ні чим іншим, як жіночими прокльонами.

Любисток

У любисткові купують дівчаток, щоб їх потім любили парубки.
У любці купують дітей, щоб їх, як виростуть, усі любили.
Для того, як кого усі люблять, то кажуть: тебе мати у любці купала.

Мак

Як нема довго дощу, то треба взяти освяченого на Маковія маку, піти десь у поле до кринички і посипати - то буде дрібний дощ. А як сипурнути в криницю разом, жменю - то буде злива.

Насіння

Не можна пересипати, ставити насіння на стіл, бо не зійде.
Не можна позичати насіння, не посіявши спочатку в себе, бо не зійде.
Не можна лущити насіння на городі, як саджаєш, бо щось виїсть посаджене.
Як старе збирає та ховає насіння, і якщо та людина вже заслабне і має вмерти, то молодому або тому, хто в господарстві залишається, треба те насіння все своїми руками пересипати, перебрати. Якщо цього не зробити, то все насіння не зійде, а пропаде.

Огірки

Огірки треба солити в той день, що й Різдво було. Кажуть, що як цвітуть огірки та багацько пустої зав'язі, то треба її назривати по заході або до схід сонця та розсипати по дорозі проти череди, щоб скотина потоптала, то тоді уродять огірки.

Осет

Як є осет на ниві, то треба в зелену суботу до схід сонця вирубати три осети або дев'ять, то пройде.

Осика

Осика - це нечисте дерево, ним прибивають упирів, які мають стосунки з усіма чортами.
Осика вважається заклятим деревом, бо на ній завжди тремтить листя.
Кіл з осики вбивають на могилі того, хто ходить після смерті.
Гріх осиковою палицею бити і скотину, і людей, бо зараз скрутиться.

Очерет

Очерет належить чортам - там вони проживають.

Папороть

Вірять, що хто знайде папороть і візьме в руки розцвілу квітку, той знатиме все добро і зло, і хто що думає, знатиме.
Людина, що має цвіт папороті і зберігає його при собі, володіє даром ясновидця.
Папороть цвіте лише одну мить у ніч на Івана Купала, а тому зірвати цю квітку дуже важко; тим більше, що її завжди охороняють від людей чорти. Той, хто бажає заволодіти квіткою папороті, повинен перемогти самого чорта. До заздалегідь приміченого куща папороті сміливець вирушає ввечері перед Івана Купала. Він

розстеляє біля рослини скатертину, окреслює ножом навколо себе і папороті, скроплює папороть освяченою водою... Після дев'ятої години вечора чорт випробує різноманітні засоби, щоб настрахати сміливця: стріляє в нього, кидає каміння, дерева, наїжджає і т.п. Сміливцеві радять не боятися загроз чорта і не озиратися, бо чорт має силу тільки до кола, окресленого ножом. Опівночі папороть начебто зацвітає - і квітка вмить злітає на розстелену скатертину, яку відразу ж треба згорнути і сховати за пазуху. При зацвітанні папороті куш осяюється якимось особливим світлом. Квітку папороті стараються зберігати під шкірою долоні. Чорт постійно перешкоджає людям зірвати квітку папороті - то страхом, то загрозами, то обманом. Якщо ж здобути квітку папороті, то, носячи її при собі, можна знати про все на світі.

С о н я ш н и к

Не заглядай у соняшник, бо його горобці вип'ють.
Не лущ соняху на грядці, бо горобці випиватимуть соняхи.
Коли соняшники гниють посередині, то це ознака, що будуть мерти середні люди.

Т р а в а

Не можна рвати траву, тому що буде вітер (вар.: ...дощ буде).

Ч е р е м х а

Не неси черемхи в хату, як є квочка, бо будуть курчата сліпі.
Як цвіте черемшина, то завше буває тоді холоднувато, похолодає.
Цвіте черемха - найкраща пора садити картоплю.
Зацвіла черемха - час ловити лящів.

Ц и б у л я

Весною, як уже чути жаби, не можна сіяти нічого в городі, особливо - цибулі, бо вродить така, як жаблячі очі.

НАРОДНІ ПОВІР'Я

ЯКЩО ЧОРНИЙ КІТ ПЕРЕЙДЕ ДОРОГУ...

Силу-силенну спостережень викликав світ фауни: розгадана поведінка тварин неодноразово рятувала людям життя. Тварини, зокрема, чудово передбачають погоду. Проте люди поприписували їм так багато всіляких властивостей і здібностей, що в них іноді навіть важко повірити. Але варто зазначити: кожне народне повір'я - яким би воно не здавалося безглуздом - мало певне значення відповідно до світоглядних уявлень людей того часу, коли виникло. От, скажімо, йдете ви на побачення, а тут зненацька чорний кіт перебігає вам дорогу. Якщо повертаєте назад - ви людина забобонна, а, отже, до деякої міри нещаслива. Все наше життя зіткане з успіхів та невдач, незалежно від того, перейде чи ні кіт (кішка) шлях. Якщо ж кіт перебіжить дорогу й після того людину спіткає невдача, то віра в цю прикмету може закріпитися надовго і поглиблювати забобонність, марновірство тієї особи.

А про котів повір'я з'явилися понад тисячу років тому. У них навіть вбачали втілення нечистої сили. Люди вірили, що чарівники, відьми можуть перетворюватися на kota, собаку. Про це збереглося багато легенд і переказів. Вважалося: кіт умивається - будуть гості; шкребе підлогу, мішок, драбину - на вітер; тулиться до тепла - буде похолодання і т.п.

Ось уже понад п'ятдесят років у бельгійському місті Іпр проводяться незвичайні фестивалі. Міськими вулицями впродовж трьох годин проносять величезні фігури котів, маски з їхніми зображеннями. Це не просто "ляльки", а герої популярних книг, казок, легенд різних народів світу. Свято завершується традиційним ритуалом: з міської вежі скидають велику в'язанку плюшевих мишей на пам'ять про перемогу над ними котів, які 1546 року врятували місто від навали численних гризунів.

Існує так звана геобіологічна сітка Хартмана. Її утворюють лінії, що проходять по землі подібно до меридіанів і розташовані на відстані 2-2,5 метра одна від одної з півночі на південь і 2,5 метра із заходу на схід. Вчені вважають: якщо робоче місце чи ліжко знаходяться на перетині цих ліній - чекайте біди, захворювання не забаряться: безсоння, погіршення пам'яті, туберкульоз і найстрашніше - онкохвороби. Цікаво, що кіт дуже

часто облюбовує саме оці місця перетину ліній Хартмана, влягається там спати, а, отже, є своєрідним сигналізатором можливої небезпеки. Собака ж, навпаки, ніколи на перехресті цих ліній не ляже... Надзвичайно цікаві повір'я та звичаї, пов'язані з іншими свійськими тваринами - конем, собакою, волом. Шаною і лагідною турботою народ оточує корову-годувальницю. Про неї збереглася ціла низка заборон, спрямованих на збереження здоров'я худоби, забезпечення високого удою, доброго приплоду.

ТВАРИННИЙ СВІТ

Х удо ба, с ко ти на

Якщо скотина збреде з дому, треба сокиру у куток застромити, тоді не займе її звірука.
Якщо гониш до череди товар прутиком, то не кидай його на дорозі, а принеси додому; бо якщо не принесеш, не будуть тварини ходити самі ввечері додому.
Не годиться маленьке телятко або лошатко гладити по спинці, бо не виросте.
Не можна у свята вичищати в худоби, бо буде падіж.
У чужій загорожі худоби не наплодиш.
Всякої тварі по парі.
І тварина розумна, дарма, що не говорить.
Худоба до купи збирається - дощ наближається.
У час негоди худоба охоче їсть траву, спокійно йде з пасовища додому - погода невдовзі поліпшиться.
Усі домашні тварини зранку й пополудні виходять на пасовище неохоче - буде дощ. У який бік спинами лягають тварини, звідти буде вітер.
Якщо в худобини починається більмо, продінь їй у вуха червону шовковину.
Якщо в худоби є рана на шкірі, то, щоби швидше заживало і щоби мухи не сідали, цю рану змащують юшкою, звареною з жаб.

Б а й б а к

Байбак свистить - на перемену погоди.
Байбак - перший провісник весни: він завжди прокидається на початку березня і насвистує монотонні мелодії.

Б а р а н, в і в ц я

Куди баран, туди й вівці.
Блудна вівця - вовча вечеря.
Одна паршива вівця всю череду заразить.
Якщо хочеш, щоби у господарстві велися білі вівці, треба на Великдень, коли дають пастухам перепічки й галушки або писанки, як виганяють рано вівці до турми на вигін, то треба дати замість галушок білі яйця - не крашені.
У баранів видовжується вовна - на мокру погоду, а скорочується - на суху.
Вівці поспішно їдять траву - буде дощ.

Б д жо ла

Добру людину бджола не кусає.
Виставляючи по весні бджоли, переносять їх через гостру косу, щоб бджоли були злі і не давалися чужій бджолі...
Не можна роя бджіл ловити, бо хтось помре в сім'ї.
Який рік на бджоли, такий і на вівці.

В е д м і д ь

Ведмеді - це колись були люди, які жили в лісі: похмурі, негостинні, не хотіли ні з ким знатися. Зайшов до них благочестивий монах, пройшов усе село вздовж і впоперек, прохаючи нічлігу, але ніхто йому навіть дверей не відчинив. Монах прокляв їх, от вони й стали ведмедями.

В і л, б и к

Кажуть, що воли розмовляють між собою людською мовою перед Новим роком. Про це існує переказ: "Один дуже скупий чоловік захотів переконатися в тому, що воли розмовляють, і сховався перед Новим роком в ясла, з яких, як правило, харчувалися воли. Ввечері він дійсно почув розмову волів. Його воли говорили один одному: "Не маємо що їсти: господар наш усе поїв сам, спочиваймо хочь, бо завтра господаря нашого повеземо на цвинтар". Кажуть, що так усе й відбулося. А тому особливо дбають, щоб перед Новим роком добре нагодувати своїх волів.

В о в к

Розказують, що вовки їдять чортів. Якби їх грім не бив та вовки не виїдали, то їх би такого розплодилось, що і світу не було б видно. Вовки починають збиватися в тічку на Ганни зачатіє (23 вересня), а перестають бігати на Орданське водосвяття.

В у ж

Де плодяться вужі, там буде щасливе життя - багатство.
Корова, яку ссуть вужі, буде хороша на удій.
Як побачиш, що вуж кусає жабу, то їх треба розборонити паличкою, то та палка буде вже тобі в усьому приносити прибуток. Вірять: якщо цією палицею перехрестити градові хмари, то вони розійдуться.

Г а д ю к а

Як учепиться гадюка, то ніхто не віджене, тільки той, що не їсть від роду в понеділок: зрубає дев'ять однолітців і ними ударить та й віджене.
Як гадина укусить, то треба її розрізати і тою з неї серединою змастити укусане місце.
На межі не лежи, бо гадина вкусить.

Ж а б а

Не показуй на жабу пальцем, бо заболить спина.
Не можна жаби бити, бо мати умре.
Не бери жаби в руки, бо на руках з'являться бородавки.
Коли жаби лізуть через поріг у хату і кумкають, - на вмируще.
Перелізе дорогу жаба - зле.

З а є ц ь

Зайця створив чорт. Якщо заєць перебіжить кому-небудь дорогу, то з тим трапиться якеś нещастя. Побачивши зайця, який перебігає дорогу, треба негайно викинути з воза жмут сіна. Кажуть, що в такому випадку заєць повернеться назад.

К і н ь

Кінь - це перевтілений диявол.

Кінь постійно їсть і ніколи не наїдається. Цим Бог покарав його за те, що коли Спаситель народився і його поклали в ясла, то воли постійно прикривали його соломною і зігрівали своїм диханням, а кінь цю соломну знімав і з'їдав.

Дуже хороших коней любить домовик. Він заплітає їм гриву в кіски і їздить верхи цілу ніч у конюшні так, що зовсім заганяє, а кінь псується. А тому в конюшні разом з кіньми ставлять козла чи прив'язують до стелі вбиту ворону, сову або сороку: на них домовик і їздить.

Якщо в дорозі пирхають коні, то подорожні з великою радістю будуть прийняті там, куди їдуть.

Якщо кінь, виїжджаючи з двору, почне упиратися чи спотикатися, то буде невдача.

Не можна йти там, де качалась коняка, бо будуть лишаї.

К і т, к і ш к а

Кішка створена Богом, і визнається доброю істотою, другом людини. Їй приписують здатність охороняти людину від усього злого. Розповідають таку легенду: "Коли Ной забрав у вибудований ковчег по парі тварин, то чорт, бажаючи зробити йому зло, таємно впустив мишу, сподіваючись на те, що вона прогризе в ковчезі діру і таким чином ковчег буде потоплено. Але кішка, побачивши мишу, відразу ж схопила її і задушила, порушивши плани диявола. З того часу кішки завжди винищують мишей, які створені чортом на зло людям".

Як кіт вмивається лапкою, то будуть гості.

Як чорний кіт перебіжить дорогу перед вами - буде невдача.

Як кіт перескочить через діжу, то не вдасться хліб.

Після кішки як нап'єшся, то буде нежить.

Не гладь kota проти шерсті, бо в хаті буде марево.

Коли кіт перейде дорогу, то візьмися за гудзик, то вдасться.

К о з а

Коза створена чортом... Від кози відьма ніколи не може відібрати молока. Відьма навіть боїться кози.

Сіра коза дає більше молока, ніж кози інших мастей.

Пострижеш козі бороду - не дасть молока.

К о р о в а

Коли купуєш скотину, треба брать з рук із налигачем, бо без налигача - без молока.

Як б'є корова, то їй треба мотузком із мерця зв'язати ноги - і тоді перестане бити.

Як корова б'є ногами при доїнні, то треба з чотирьох ніжок стола зішкребти дерево і цей зішкріб запхати в хліб і дати корові з'їсти, то тоді перестане бити.

Щоб не біла корова, можна також підкову тримати на порозі кілька днів, а потім цю підкову під піч покласти.

Коли іти доїть корову, то треба завжди брати шматок хліба (ламати руками - не ножем) і дати корові з'їсти.

Як корова тільки зализується наперед, то буде мати бичка, а коли зализується назад, то буде мати теличку.

Не можна нічого позичати нікому, як теля найдеться в корови, бо зменшиться молоко.

Коли пожаліє той, що продав, то в покупця воно не поведеться.

Не можна бити корови очеретиною і білою палицею, бо хворітиме.

Не можна нести дійницю з молоком від корови не закритою, бо як хто загляне в дійницю, то молока зменшить корові.

К р і т

Коли кроти в дворі або саду чи на грядці кротять, то город спустіє.

Як кріт точе з-під хати надвір, то це прикмета, що буде в хаті мрець.

Якщо кроти покротять землю біля хати, то хтось у тій хаті скоро помре.

Л а с и ц я

Як у господарстві є ласиця, ласка - якої масті, то такої масті в господарстві буде вестися (худоба).

М и ш а

Як миші проїдять сито, то в хаті має бути мрець.
Як багато мишей і роблять велику шкоду, то будуть хвороби серед людей.

Р а к

Як смалити ракову шкаралушу, то гадюки позлазяться до вогню.

С в и н я

Як хочеш, аби велися свині, то треба купувати на ярмарку не в жінки, а в чоловіка...
Як тільки заметиш, що свині здорово риють, то неодмінно будуть здихати.

С о б а к а

Як приб'ється чужий собака до обійстя, то це дуже добре, на щастя.
Собака навпроти тебе біжить - добра ознака.
Якщо дівку вкусить собака, то вона незабаром вийде заміж.
Собака заводить догори - на пожежу, донизу - буде мрець.
Собаку або кішку не йде годувати солоним, бо воші заїдять.
Як собака порве чоловіка, то скоро і сам пропаде.
Собака не зробе лихого, щоб то переляк виливати. Він хоч і зляка, так потім сам усе і вигавка.
Якщо собака сидючи їздить по землі - будуть гості.
Як хочеш вибрати добре цуценя: яке більше занесе, те і буде найлучче.
"Собака завжди гониться за котом тому, що колись собаки написали листа в Рим до папи римського. Нести їм довелося його через воду. Щоб собака сам держав у зубах і плив, то не можна, бо забризг'ається. От вони найняли кота, щоб він сидів у собаки на спині і держав листа. Так і зробили, але попередили, що коли він замочить листа, то собаки його розірвуть.
Коли вирушили в дорогу, то собака по дорозі і питає кота, чи не випустив листа, щоб даром не везти кота на сушу. Кінець-кінцем дійшло до того, що собака зауважив котові, що коли буде мовчати, то він його кине у воду. Кіт злякався і відповів, що лист є. А лист у той час упав у воду і замочився. Собака розсердився, кинув кота у воду.
З того часу й пішла ворожнеча між собакою і котом" (Легенди та перекази. - К.: Наукова думка, 1985. - С. 93).

Ч е р е п а х а

Черепаха знає, де є розрив-трава. Як обгородять її гніздо, то вона цим зіллям зараз розриває.
Черепаху держать в помийниці для того, щоб більше корова молока давала.
"Це було в голодний рік.
Була собі багата дочка і була в неї бідна мати, голодала. Прийшла одного разу мати до дочки, а та якраз їла смажену курку. Побачивши, що йде мати, - мерщій курку накрила покришкою та посунула в піч. Прийшла мати та й попрохала в дочки хоч сухарика з'їсти. Та їй одмовила. Коли пішла мати, дочка хотіла закінчити курку. До печі. Витягла. Дивиться - з-під покришки визирає головка, ніжки й хвостик, покришка приросла до спинки. Так на білім світі з'явилась черепаха" (Легенди та перекази. - К.: Наукова думка, 1985. - С. 87-88).

Я щ і р к а

Коли дати хлопцеві чи чоловікові яєчок ящірки, щоб з'їв із чимось, то тоді буде дуже любити цю дівчину чи жінку. Так і причаровують.

НАРОДНІ ПОВІР'Я

НЕ СТРІЛЯЙ У ПТАХА НА СВІТАННІ

Великий цикл повір'їв стосується життя птахів. Особливо виділяються спостереження щодо ластівки, зозулі, ворони (ворона), сороки, сови (пугача), а також домашніх птахів - півня та курки.

Ворон вважався птахом, що віщує смерть, коли сідає на дах чиєїсь хати, кидає камінчик. Відомий народний прокльон: "Щоб над ним (нею, тобою) ворони каркали!".

Роль домашнього оберега виконував півень. Виникнення повір'їв про птаха пояснюють тим, що він уособлює світло й вогонь, був провісником сонця і дня, ворогом нечистої сили. Люди вірили: якщо в обійсті не мати півня, то заведеться сатана. Виконував півень свою роль і під час дівочих ворожінь. Наприклад: ставили миску з водою і поруч насипали на купку зерна; пускали півня: якщо він спочатку кинеється на зерно - жених буде господарем, якщо ж до води - гіркий п'яниця...

Пугач, сова, з одного боку, - провісники смерті, зв'язані з потойбічним світом і нечистою силою, а з другого - уособлення мудрості й знань. У казках про тварин та птахів сови - переважно мудрі та розважливі, а в повір'ях - лиховісні. Крик сови - своєрідний символ нічної таємничості. Вважалося: якщо пугач (поховавало, ховавало, путькало) кричить на будинку, то хтось там помре; двір спустіє; когось викричить із хати; дівчина нагуляє дитину і т.п.. Ще з часів Київської Русі існує повір'я: якщо у вікно вдариться сова, - невдовзі або дім згорить, або помре його господар. Як стверджують орнітологи, таке уявлення пов'язане із хатнім сичем. Марновірну людину лякає його крик "хававав", у якому недовго вчути й "поховав".

Микола Сумцов влучно відзначив, що в народі всі птахи - віщі: від могутнього орла й до маленького горобця, тихого голуба. Але особливо віщими є ворон, сова й зозуля. Про останню існує чимало повір'їв, легенд. Вона "кує літа", приносить добрі та печальні звістки. Кажуть: як вас зозуля закує перший раз із порожнім гаманцем, то цілий рік не будете мати грошей; кого зозуля закує голодним, то той буде цілий рік голодним; якщо закує зозуля на голий ліс - того року не буде врожаю... Образ зозулі - один із найпопулярніших у народній пісенності і, як правило, пов'язаний з віщуванням скорботних новин - згадаймо балади, родинно-побутові, рекрутські пісні... А скільки легенд про зозулю-дівчину, зозулю-матір...

Своєрідні повір'я про лелеку, чайку, дятла, сороку та інших пернатих. Ознайомлення з ними сприятиме уважнішому ставленню до навколишнього світу, до кожної живої істоти.

ПТАХИ

Як прилетять весняні пташки, то холодів великих уже не буває. Якщо у вікно стукне пташка - хтось звістку принесе.

Після вилуплювання курчат, гусят чи каченят шкаралупи обов'язково треба позаносити в воду - річку чи ставок. Після цього буде добре вестися всіляка птиця в обійсті.

Якщо зимою птиці сідають на сніг і кричать - буде велика хуртовина.

Птахи в'ють гнізда на сонячному боці дерев - літо буде холодним.

Якщо птахи дзьобами п'р'я очищають - буде великий вітер.

В о р о н а, в о р о н

Коли ворона кине з даху камінчик, то в тім будинку хтось умре.

Ворон кричить на нещастя, ворона - на дощ.

Г о л у б

Де водяться голуби, там хата не горить.

Коли хочеш голубів плодити, візьми в церкві віника та й закинь на горище.

Г о р о б е ц ь

Як горобець б'ється в шибку, то це прикмета, що буде в хаті чи в родині мрець чи якісь погані вісті.

Г у с и

Як летять дикі гуси, то підкидають угору трохи соломи і кажуть: "Гуси, гуси, нате вам на гніздо". Потім тую соломку збирають із землі, роблять з неї гніздо для квочок; то квочка вилупить тоді стільки курчат, на скількох

яйцях була підсипана, - жодного розбавка не буде.
Не стукай, як сидить гуска на яйцях, бо позавмирають гусята.

Дятел

Як дятел довбає стіну будинку, то це не комах, не шашіль він шукає, а віщує господареві смерть.
Кажуть, якби послухать уночі коло дятлового гнізда, то можна почути, як він стогне. То в нього голова болить від того, що він цілий день клював.

Журавель

Як побачиш весною журавлів, то треба казати: "Веселики", то цілий рік весело тобі буде, а як скажеш "Журавлі", то будеш цілий рік журитися.
Коли весною летять журавлі і зіб'ються (не летять ключкою), то тоді треба розв'язати на собі всі, які є, ключки, - і журавлі зберуться знов у ключку. А коли хтять збити журавлів з дороги - із ключки, то зав'язати г'удзів на нитку, мотузку, то зіб'ються.

Зозуля

Кажуть, якщо хто при грошах навесні перший раз почує кукання зозулі, то буде мати гроші цілий рік. Вірять також, що той, хто перший раз навесні почув зозулю, буде жити стільки років, скільки разів прокує зозуля.
Як закувала зозуля, то можна купатись. Першою летить у вирій і останньою прилітає звідти зозуля. На це є дуже вагома причина: в зозулі зберігаються ключі. Вона - ключниця вирію.

Ластівка

Якщо ластівки залишають яку-небудь місцевість, то там слід чекати мору людей. Звіти ластівками гнізда в будинку віщують щастя тому сімейству, руйнувати їх вважається за гріх.
Побачивши першу ластівку, вмиваються, щоб не мати на обличчі веснянок.
Яєць ластівки чіпати не можна, бо будуть веснянки.
Як хто хоче зігнати рябонтиння з лица, то треба, як перший раз навесні побачиш ластівку, тричі сказати: "Ластівко, ластівко! На тобі веснянки, дай мені білянки!"
Як узяти в руки ластівку, то на голові будуть струпи.
Коли ластівка купалась, то вже можна купатися.
Не можна скидати ластів'яче гніздо, бо той, хто скине, буде рябий.
Ластівки крали цвяхи в жидів, коли вони розпинали Спасителя, а тому гріх виганяти ластівок з-під дахів і турбувати.

Лелека, бусол, бузьок

Кажуть, якщо хто зруйнує гніздо лелеки, то тому не уникнути нещастя. Лелека неодмінно спалить все у тієї людини. Існує також повір'я, що те місце, де в'є гніздо лелека, дуже хороше і приносить велике щастя його господарю.
Якщо лелеки вилітають із двору несподівано і не повертаються в гнізда, то буде пожежа або двір спустіє.
Не можна розкидати гніздо боцюна (лелеки), бо на цей будинок ударить грім.
Якщо лелека заглядає вгору - на вируще.
Лелека - це заклятий чоловік, який давно колись ніс повний мішок чогось - того, що йому доручив Бог і наказав не розв'язувати мішка і не заглядати, що несе, а кинути в глибоку річку. А чоловік не витерпів, щоб не заглянути. Та тільки розв'язав мішок, а звідти як рушили і жаби, і ящірки, і вужі - все те, що лелека тепер збирає... Якщо скинути гніздо бузька, то він підпалить хату.

Орел

Орел - із царів... Орла не можна бити, а як його стріляти, то треба спитати тричі: чи нажився на світі? Як нажився, то він буде прямо дивитися на тебе, а як не нажився, то одвернеться. У гнізді орлячим завжди є гроші: він без грошей ніколи гнізда не робить.

П і в е н ь, к у р к а

Якщо в господі півня не мати, то сатана заведеться.
Як півень обійде округ хати та заспіва, то хтось неодмінно буде в гості.
Коли на порозі сінешньому заспіває півень - будуть несподівані гості.
Півень ув одного хазяїна більш семи год не житиме: або уб'є хто, або змандрує.
Господиня повинна тримати в дворі біля курей одного чорного півня, тоді відьми будуть обминати цей двір.
Як співає курка в обійсті, то наспіває якоїсь біди, навіть і смерть в родині буває.
Як їси, то не говори про курей, бо шуляк їх похапає.
Не треба позичати квочки, бо свої кури не будуть квоктати.
Як виносять перший раз квочку з курчатами на двір, то треба зажмуритися і сказати три рази: "Як я не бачу, так щоби ворона не бачила!", то не будуть ворони красти.
Не бери яєць із гнізда, як зайде сонце, бо кури питимуть яйця.

П у г а ч

Як пугач кричить на будинку, то хтось у ньому помре.
Як пугач кричить - в його три таких є голоси. Як кричить: "Повив! Повив! Повив!", то маленька дитинка десь народиться. Другий: "Пі-ів! Пі-ів!", - то це весілля буде. А третій раз як уже кричить і головою так донизу: "Поховав! Поховав! Поховав!", то це буде мрець.

С и н и ц я

Синиця стукає в шибку - будуть гості.

С и ч

Коли сич кричить, то когось викричить із хати.
Сич хазяїна виживає.

С о в а

Коли сова кричить, то це вона віщує якусь небезпеку.
Сова сміється - заміж хтось вийде.
Як сова кричить, дівчина приведе дитину.

С о л о в е й к о

Якщо соловейко заспіває в пізню пору року, то буде велике нещастя в хазяйстві.
Соловей тоді починає співати, як нап'ється води з березового листа.

С о р о к а

Сороку створив чорт. Вона йому служить замість коня, бо вбиту сороку чіпляють у конюшні, щоб зберегти від чорта коней.
Як кричить сорока на хаті або під хатою, то гості будуть.
Не можна сорочих яєць дерти, бо буде сорока курчат брати і порябіє лице.

Як сорока скрегоче на дереві (сидить дзьобом до порога), то це прикмета, що будуть гості, коли ж обернена хвостом до порога, - буде якась сварка.
Сороки й ворони "дають знати".

Ч а й к а

Чайка - жінка-вдова. Як умер її чоловік, то вона зробилася чайкою та літала над його могилою і кигикала. Доля принесла нещастя тому, хто уб'є чайку.

НАРОДНІ ПОВІР'Я

" ...БО ТИ НА ЗЕМЛІ - ЛЮДИНА "

У фольклорі відображено найрізноманітніші прояви людської діяльності. Тематика повір'їв про людину, її матеріальне життя, трудову сферу, духовний світ надзвичайно широка.

Ряд повір'їв висвітлюють фізичну природу людини, сповнені турботи про збереження її здоров'я. Тут переважно знаходимо категоричні заборони, поради. Здебільшого зразки народних табу за будовою двочленні: власне заборона ("Не можна...", "Не роби...", "Не махай...", "Не дивись...") і пояснення цієї заборони: чому саме не слід так чинити ("...бо голова болітиме", "...бо мати умре" і т. п.).

Усе, що оточувало людину, мало для неї величезне значення. Матеріальне життя підтримувалося насамперед забезпеченням продуктами харчування, одягом, житлом, необхідними предметами побуту.

Народна їжа українців характеризується багатством та різноманітністю. Чимало страв мають конкретне обрядове призначення (каша, кутя, кисіль та ін.). Однак з особливою шанобою наші предки ставилися до хліба, вважали його святим. Він завжди лежав на почесному місці - на столі, на скатертині чи рушнику: щоб ніколи не переводився і сім'я не знала голоду. Люди вірили: як їсти хліб, то не можна лишати недоїдка, бо в ньому вся сила. А яка велика роль хліба в обрядах! Згадаймо хоч би весілля: сонячний коровай, калачі, шишки...

Чимало оберегів пов'язано з житлом - хатою. Все тут дихає палким бажанням забезпечити сім'ї, родині тепло, здоров'я, затишок. Зафіксовано чимало повір'їв, звичаїв про будівництво хати. "Для того, щоб усе велося й жилося добре, щоб усі здорові були, треба вибирати для хати щасливе місце... Краще ставити хату на рівному, на відсонні і на цілині - непорушеній землі, де тверде місце. Ставити хату треба зрання і навесні... На межі, на бузині, на роздоріжжі, на могилі, на току не можна ставити хати, бо буде товктися..." - поряд із вірою в щасливе місце, час, духів спостерігаємо раціональний підхід і практичність людини минулого.

А з яким старанням народ оберігає криницю! Як дбає про її чистоту! "Плювати в колодязь не годиться, колись прийдесть води напиться", "Не треба їсти над колодязем, бо жаби плаватимуть у ньому". Вважалося: непочата вода з трьох криниць має цілющу силу. Смак джерельної води особливо дорогий нам: усе менше й менше залишається чистоти і святості в природі, джерела замулюються...

То ж, припадаючи до цілющих принад, неуклібно дбаймо про їхнє збереження, щоб не заростали колючими тернами, травою безпам'ятства стежки до колодязів і криниць, і щоб у них дзвеніла кришталь-вода, а не плямилися іржа, мутнина нашої безгосподарності, екологічної безграмотності і "вінценосного" свавілля. Людина - коваль своєї долі. Цей справедливий афоризм-настанова стосується і тих, хто вірить, зокрема, що підкова приносить щастя.

Речі, предмети побуту, яким приписували надприродні властивості без їх обожнювання, називають талісманами, амулетами, оберегами. До таких належало дуже багато речей, предметів: діжа, ключ, ніж, хустка, обручка, пасок, дзеркало, голка тощо.

Багато повір'їв виникло внаслідок віри в існування душі. До нас дійшли тільки фрагменти анімістичного світогляду. Хоча варто відзначити, що анімістичні вірування виникали не тільки в далекі епохи, але й у ближчі до нас часи. Наприклад, люди гадали, що бачать у дзеркалі свого двійника - душу, а тому боялися розбити дзеркало, щоб не загинути самому. Крім того, дзеркало вважалося винаходом нечистої сили, з допомогою якого вилловлювались душі людей. Дзеркало - предмет чарівний. Згадаймо казки: у дзеркалі води (в колодязі) лев бачить ще страшнішого звіра від себе; дзеркало блідне, коли його відважному героєві загрожує небезпека. Якщо в хаті був покійник, мрець, то дзеркало накривали або повертали до стіни, люди боялися побачити в дзеркалі смерть, яка начебто могла б і їх забрати із собою. Цей звичай зберігся й досі, за традицією, але пояснення згаданого вище смислу подекуди вже втрачено.

Якось наша знайома, знаючи, що ми вивчаємо повір'я, запитала:

- Учора я розбила дзеркало на маленькі друзки. Що це означає?

Жартома відповісти в такому випадку - найкраще:

- Погана прикмета: це означає, що треба купувати нове дзеркало, неабияк витратиться!

То ж не розбивайте дзеркал!..

Особливо тепле й світле турбування народу про власне безсмертя. Повір'я про материнство і дитину огорнуті бажанням зберегти життя, здоров'я. Дивовижне переплетення народних знань, вірувань, традиційної побутової звичаєвості, колискової пісенності було спрямовано на те, щоб маля від народження зростало фізично дужим, кмітливим, розумним, естетично розвинутим. Скільки тут зворушливих звичаїв, простих, але корисних практичних порад. Ось одна промовиста деталь: коли дитину відлучали від розкошування материнським молоком, давали цілушку з першого хліба (хлібини, яку першою садили в піч), грудочку солі й

казали: "На - йди собі на свій хліб! Щоб ти була гречна й велична, як цей хліб святий!". Багато повір'їв потрапляє до родинно-побутової сфери через обряди. У повір'ях, що мають обрядовий характер, б'ється і пульс давніх, ще сонцепоклонницьких, вірувань, і серце патріархального роду, сімейного укладу минулих часів. І за кожним жестом, кроком, етапом - символи, символи: "Та хустка, якою мама вводить молодих до хати і виводить із хати у весілля, мусить бути білою, а не чорною, - щоб не було чорним життя молодих", "Не можна молодим переходити дороги, бо не житимуть", "За мерцем треба обов'язково зачиняти ворота. Бо як не зачинити, то смерть знову когось ухопить", "Коли хтось умре, то не можна співати, бо втратиш голос", "Не можна часто відвідувати могилу, бо сам скоро підеш слідом"...

Л Ю Д И Н А

ФІЗИЧНА ПРИРОДА ЛЮДИНИ

Б р о в и

Як у кого на перенісці брови сходяться, той буде нещасливий (вар.: щасливий). Коли свербить брова, то будеш плакати.

В о л о с с я , к о с и , ч у б

Людина, не стрижена жодного разу зроду, - вредна.
Не топчи ногами свого волосся, бо голова болітиме.
Як острижешся, то треба чуприну викинути на воду, щоб росла довга - як вода.
Острижену чуприну не годиться викидати на смітник, бо її заберуть жаби на кубло, то буде голова боліть.
Треба вкинуть у піч - спалити.
Як перший раз дівчину заплітають, то кажуть: "Дівка - вгору (щоб росла висока), коса - вниз (щоб коса груба та довга була).
Як дівчина заплітає коси, то не можна волосся, що на гребінці, кидати десь на двір, бо птахи заберуть собі на кубло, а в дівчини кубло зробиться на голові.
Не треба на людях заплітатися, бо сватати не прийдуть.
Якщо сховати із стриженого хлопця, якого беруть у солдати, трошки його чуприни в ікону чи за ікону, то цей хлопець повернеться додому живий і здоровий, омине його всяка біда.

В у х а

Якщо задзвенить у якомусь вусі і відгадають, у якому саме, то здійсниться задумане.

Г о л о в а

Не можна бити по голові, бо розум заб'єш.
Не можна через голову нічого подавати, бо голова вертітиметься.
Як болить голова, то щоби піп потиснув її руками, то перестане.

З у б

Як випадають у дітей зуби, то щоб міцні поросли, треба зуба взяти, закинути на піч й сказати: "Мишко, мишко! На тобі костяного зуба, а мені дай залізного".
Як їсти те, що миша погризла, то кріпкі будуть у того зуби.

Н і г о т ь

Обрізані нігті кидай за пазуху, то на страшнім суді не будеш їх шукати.

Н о г а

Як обідати, то не можна махати ногами: то на ногах махається нечиста сила.
Не можна їсти й махати ногами під столом, бо покусують собаки.
Не можна, сидячи, хитати ногами, бо здурієш.
Не можна махати ногами, як сидиш, - мати умре.
Не можна, сидячи, коливати правою ногою, бо батько вмере.
Якщо хтось причинить собі ногу дверима - ознака, що будуть гості.
Коли спіткнешся на праву ногу, то буде вдача.
Коли свербить п'ята, будеш вирушати в дорогу.
Не вступай у чужі сліди, бо голова болітиме.

О ч і

Ліве око свербить - радітимеш.
Не можна вдивлятися пильно в одне місце задумавшись, бо, кажуть, тоді лукавий радується.
Вірять: коли в скотини є уроки, треба взяти молока і полить на гарячу сковороду і на огні смажити, - той, хто зурочив, скоро прийде в хату.

Р у к а

Не можна тріпати мокрими руками, бо чортів плодиш.
Не годиться давати старцеві лівою рукою хліб або гроші.
Якщо свербить права долоня - зустрінеш друга, будеш здороватись; якщо ж ліва - то будеш гроші рахувати.
Коли іти на екзамен, то потрібно тягти білет лівою рукою - пощастить.

МАТЕРІАЛЬНЕ ЖИТТЯ ЛЮДИНИ

Ї ж а, п и т т я

Не можна їсти над книжкою, бо розум згубиш (...заїси пам'ять).
Не можна їсти на вулиці, бо буде жінка роззява.
Не можна їсти, коли людина потилицею стоїть до тебе, бо на спині горб виросте.
Хто багато сала їсть, то в того губи товсті будуть.
У шапці їсти - теща глуха буде.
Якщо хазяйка пересолить їжу - борщ чи що, то кажуть, вона в когось дуже закохана.
Якщо сіль розсипеш, то з кимось посваришся.
Не їж опівночі, бо в цей час обідають чорти.
Не можна їсти з ножа, бо будеш сердитий.
Не можна їсти з ножа, бо люди будуть дивитися скося.
Не можна їсти з ножа, бо матимеш гострий язик - як ніж.
Не їж на грядці, бо шкідники виїдуть грядки.
Не їж чужою ложкою, бо заїди нападуть.
Не можна їсти лежачи, бо розледачієш (...бо хліб на полі виляже).
Не переривай їжу, бо буде нещасливе, переривчасте життя.
Не можна їсти на городі і лузати насіння, бо ніщо не вродить.
Як будеш цвілі недоїдки їсти, то будеш добре плавати.
Не облизувай макогону, бо лисий будеш (якщо дівчина - то чоловік лисий буде).
Хліб святий. Якщо ненавмисне окраєць впаде додолу, то його слід підняти й поцілувати.
У селянській хаті хліб завжди лежав на почесному місці - на столі, на скатертині чи рушнику: щоб хліб ніколи не покидав сім'ю, щоб не знала вона голоду.
Без хліба не можна наїстися.
Хліб не переїдається.
Як їсти хліб, то не можна лишати недоїдка, бо в ньому вся сила.
Не можна кусати з їдою шматка двом, бо будуть "кусати" (гризтись, сваритись); щоб того не було, то після укусу необхідно три рази мізинними пальцями взятися-рознятись.
Не годиться одвертати хліб надрізаним боком до стіни, бо так люди одвертатимуться од хазяїна.
Не можна хліба в сіль умочати, а треба присолювати, бо не буде хліба.
Не можна викидати хліба, бо хліб святий.
Хліб давати бідним через поріг не можна, бо сам збіднієш.

Не можна виходити з хати, коли хліб садять у піч, бо не буде урожаю на хліб.
Не можна нікого впускати в хату, коли хліб саджаєш у піч, бо станеш лисим.
Не можна кусати з великого шматка хліб, бо вийдеш заміж дуже далеко від рідних.
Не щипай хліба з цілої хлібини, бо лика задержуться на пальцях.
Не треба нарізати хліб у молоко, бо дійки в корови поріжуться.
Коли їсти, то не можна тримати великий шматок хліба, бо на тім світі будеш тримати такий камінець.
Як печуть хліб і виймають із печі та як забудуть один, то як дитина того хліба поїсть, то буде дуже забудькувата.
Як ідеш зажинати жита, то обов'язково треба брати буханець хліба - це для того, аби цілий рік було що їсти.

О д я г

Як надіваєш нову сорочку перший раз, дак годиться ніжик круг неї тричі пропустить.
Як хто сорочку часом навиворіт надіне, то хтось битиме; то зараз і просить кого-небудь, щоб ударив, щоб на тому вже й окошилось.
Якщо при одяганні сорочка ззаду закотиться, то це ознака, що хто-небудь поб'є.
Не можна топтати хустки, бо голова болітиме.
У шапці гріх у хаті сидіть... Шапки на стіл не годиться класти.
Не можна жінці з свого чоловіка шапки одягати, бо любов згасатиме до неї.
Не можна на голову накладати дві шапки, бо будеш три роки дурний.
Якщо хлопцеві шиють перші штани, то їх треба почати і закінчити за один присяд, інакше згодом йому буде важко знайти наречену. Як на малого хлопця мама (чи хто інший) не шиє на одному місці перших штанів, то той хлопець буде ходити до багатьох дівчат.

В з у т т я

Не можна ходити, щоб одна нога була взута, а друга боса, бо мати вмере.
Не можна ходити в одному чоботі, бо мати (вар.: батько) умре.
Якщо одна нога взута, а друга боса, то буде чоловік кривий.
Як ушіє швець кому-небудь чоботи, то не можна їх узувати, не уклавши в них вустілки, тому що будуть холодні.
Якщо із чобота онуча виглядає, то чоловік буде сонливий.
Не можна чобіт узувати не на ту ногу, бо люди одвертатимуться.
Не можна на мужчину надівать спідниці, бо бабником стане.
Не можна носити одягу навиворіт, бо відвертатимуться хороші люди.

ЖИТЛО. ГОСПОДАРСЬКІ, ГРОМАДСЬКІ БУДІВЛІ

Х а т а

Для того, щоб усе велося й жилося добре, щоб усі здорові були, треба вибирати для хати щасливе місце. Є люди, що визнають добрі місця. Насипають на ніч зерна купками на ті місця, де має бути слуп на хату. І коли три ночі підряд нічого не розпорпає ті купки зерна, то там можна закопувати слупа, а коли розпорпані, то треба поступитись.
На межі, на бузині, на роздоріжжі, на могилі, на току не можна ставити хати, бо буде товктися. Не можна ставити хати на таких місцях, де колись стався якийсь злочин (хтось когось убив, хтось повішався, зарізався), де закопане щось нечисте, бо буде видавати страх, буде товктися, буде водити. Краще ставити хату на рівному, на відсонні і на цілині - непорушній землі, де місце тверде, нічого не осунеться.
Ставити хату треба зрання і навесні. Закладають хату усім кутком. Матеріал на хату купують у лісі, - крім того, що грім запалив.
Не можна купувати матеріалу на будівництво з тої хати, де була незлагодна чи вимерла вся сім'я, де велось недобре життя, бо "хіба ж то хата була?".
Коли входять перший раз у нову хату, то беруть із собою хліб, скатерку, рушник... За охоронців хати вважають ластівку (її не можна вбивати, бо мама вмере), чорногуза (його не можна вбивати і гнізда не можна роздирати, розкидати, бо хата згорить).
Не можна починати будуватися у високосний рік, бо хата спустіє.
Як закладають хату, то не можна дерева упоперек класти, щоб не померти.
Коли будують хату і зводять дах, то перев'язують рушниками сволюки - щоб хата була багата.
Коли закладаєш фундамент на хату, то треба класти на покуті гроші, щоб велися в хаті завжди.
Як хату роблять, то не можна бить по сволюку довбнею і сокирою, щоб голови не боліли. Ще кажуть: не буде в тій хаті життя доброго.
Після закінчення будівництва хати обов'язково роблять вінок з квіток і ставлять на хаті.
Якщо перший раз людина заходить в новозбудовану хату, то обов'язково треба щось дати в цю хату, покласти на стіл: карбованець чи навіть копійку, чи так щось, аби в цій хаті велися і гроші, і до грошей усе.

Не можна залишати хату на ніч не замешеною, бо вночі по хаті ходять ангели.
Як лопає в хаті посуд, сволок, скриня, двері, то це прикмета, що буде мерлець у родині.
Не свищи у хаті, бо когось "висвищеш" (вибуде з рідної хати).
Не можна виносити сміття з хати коли зайшло сонце, бо кусатимуть собаки (...бо хата згорить; бо настануть злидні; бо хазяїна винесеш - помре).
Не можна, прийшовши до хати, стояти, якщо в хаті є дівчина, а треба сісти: щоб старости сідали.
Не обмітай кругом себе, бо не вийдеш заміж.
Не треба замітати хату від столу до порога, а треба - від порога до столу, бо не заходитимуть старости.
Не треба вимітати з-під ніг, бо танцювати не вмітимеш.
Хто виносить сміття із хати, того будуть брати в куми.
Як є в хаті дівка, то хату годиться замітати від порога під піч. А по заході сонця зовсім не годиться мести.

К р и н и ц я , к о л о д я з ь

Колись, як вибирали місце, де копати криницю, то брали кілька яєць курячих і клали їх під гладущик чи під якусь баньку в кількох місцях на цілу ніч. А вранці дивилися: де на яйці під гладущиком є росинки, там є вода. І тут можна копати.
Не можна сідати на криницю (на цямрини), бо коровай не сходитиме.
Не можна лущити сонях, як іти до колодязя по воду, бо на тебе люди плюватимуть.
Не можна уночі йти до колодязя по воду - нечистий може спокусити.
Не можна уночі в колодязь заглядати, бо відьма поцілує.
Не плямкай, коли витягнеш воду із криниці, бо в криниці жаби будуть.
Не треба їсти над колодязем, бо жаби плаватимуть у ньому.
Гріх не давати людям води із криниці, колодязя.
Коли немає дощу вчасно, то люди виливають криницю.

М л и н

Млин - постійне житло чорта, де він ночами меле тютюн і дражнить людей, що там ночують.
Із млина не варто нічого брати додому: можна заманити звідти в свій дім усіх крис.
Дерево з будівлі млина не придатне ні на що, хіба тільки на хлів для свиней. У хліві із млинського дерева свині бувають дуже плідні, наче криси. Свиней чорт боїться, а тому до хліва з млинського дерева не переходить.
Як зо млина що взяти, то за ним прийде щур і буде робити шкоду в господарстві.

Т ю р м а

Як хто сидить в тюрмі і вже пускають додому, то є звичай, що коло порога поб'є ложку і квартиру (від чаю), щоби уже більше не попав сюди, бо як лишиться ціле, то іще попаде другий раз.

Ц е р к в а

Не можна в церкві стояти в шапці - це гріх.
Не можна під дзвони танцювати, бо на ноги впадеш.

ПРЕДМЕТИ ПОБУТУ, ЗНАРЯДДА, ЗАСОБИ ПРАЦІ, ІНВЕНТАР

В е р е т е н о

Якщо веретено випаде з рук ткалі й хлопчик подасть його, то треба вщипнути хлопчика, щоб опісля він не падав із коня.

В і н и к

Не в'яжи віника в суботу, бо не минатимуть двір дурні собаки.
Не переступай через віник, бо згорбатієш.

Не можна переступати через віник, бо станеш сухий (худий).
Вважається за смертний гріх ставити на покуті віник: його місце в кутку біля печі.
Віником не можна битися, бо як удариш, то неодмінно на того чоловіка нападе короста.
Не можна віника палити, бо буде великий вітер.
Не треба бити когось віником, бо буде ледачий.
Не можна віником бити людину, бо нападуть злидні.
Не вибивай віником одягу, бо будеш хворіти.

В і д р о

Коли хтось перейде дорогу з порожніми відрами - буде невдача.
З порожніми відрами жінка перейде дорогу - зле, з повними - добре.

Г о л к а

Не можна голки без нитки позичати, бо не буде прядиво родити і будеш без сорочки.
Коли голка лежить кінцем до тебе - не можна її брати.
Не давай голки без нитки, бо нападуть злидні.
Не можна красти голок, бо хто украде голку, того на тім світі чорти будуть через вушко голки проганяць.

Г о р щ и к

Як горшки викіпають - щось лихе буде.
Як скидати піну з горшка на голу землю, то не можна вступати в те місце.
Якщо покласти сокиру на припічок, то горшки будуть розбиватися.
Коли віддаєш (позиченого) горщика, клади шматочок хліба.

Г р е б і н е ц ь

Як купити нового гребінця, то ним спочатку треба почесати кота, собаку, то не буде вошей.

Г р о ш і

Коли на дорозі лежать гроші мідні, срібні і гербом угору - бери: на щастя, а якщо числом угору - не бери: на вбиток.
Щоб велися гроші, треба мати в гаманці "на розплід" бодай копійку.
Як хтось комусь передає зайві гроші, то це погана прикмета для того, кому передають.

Д з е р к а л о

Не можна ввечері у дзеркало дивитися, бо буде вночі поганий сон (вар.: буде відьма любоватися).
Не можна дивитися в дзеркало, коли в селі є мрець, бо швидко помреш.
Не дивися в дзеркало, коли їси, бо споганієш.
Коли дивишся в дзеркало, не кривись, бо скривить лице.
Якщо дівчина розіб'є дзеркало, то не вийде заміж протягом семи років.

Д і ж а

Коли купують нову діжу, то в ній повинно бути дев'ять пар клепок, то це буде гарна дуже діжа. Ознака гарної діжі при купівлі полягає в тому, щоб клепки стояли так, як росте дерево, то буде сходити гарно хліб. Як купують діжу, то промовляють: "Діжа, діжа, треба тобі віхтя і ножа".
Не заглядай у пікну діжу, бо не будуть рости борода та вуса.
Щоб найти топляника в річці, то засвічену воскову свічку ставлять у діжу і пускають на воду. Діжа припливе і стане над втоплеником.

К о р о м и с л о

Як принесе дівка прати шмаття і скидає його з коромисла, то треба обполоскати коромисло у воді, бо буде дівка гуляти.
Не переступай через коромисло, бо мати умре.

К о ц ю б а

Не можна кочергу на ніч ставити, а треба ложити, так само й рогачі: як покласти їх, то вони будуть відпочивати і господині дякувати, а як не покласти, то будуть лаяти.
Ручкою від коцюби не можна чіпати вогню, бо яструб хапатиме курей.
Не можна переступати через коцюбу, бо будеш хворіти на пропасницю (... бо будуть тоді димниці - нариви).

Л о ж к а

Ложками не можна тарабанити, бо буде сварка в хаті.
Не годиться по столу ляпач ложкою, бо будуть зуби боліти.
Коли є малі діти, то не можна кидати ложки на ніч у горшку, бо діти плакатимуть.
Коли покладеш ложки на стіл обідать, то треба, щоб кожна ложка була донизу обернута, аби вороги не мішалися в сім'ю.
Не торохти ложками, коли миєш їх, бо люди на селі говоритимуть (торохтітимуть).
Не годиться їсти одною ложкою удвох, щоб не посердиться.
Не годиться ложок мить, як сонце зайде.
Якщо на вечір ложки будуть поставлені сторчма, то в ту ніч ніхто в домі спати не буде.
Дівчата не повинні їсти великими ложками, бо від цього в них будуть надто розвинені (великі) груди.

П і д к о в а

Кажуть, хто знайде ненавмисне підкову, тому вона принесе щастя.
Під сінешний поріг підкладають підкову, щоб у хаті гроші велися.
Як будують нову хату, то під поріг на щастя кладуть підкову.
Щоби йшли люди до хати і з хати, то кладуть під поріг дві підкови: одну ріжками до хати, а другу - з хати. То тоді будуть люди чи гості йти до хати і з хати.

П і ч, г р у б а

Коли топиш дровами в печі і запискотить дровина, то буде якась звістка у домі.
Не можна на печі узуватись, бо мати умре.
Як саджають хліб у піч, то треба закламнути двері, аби ніхто не виходив і не заходив до хати, бо як зайде і вийде з хати на голу піч, то це прикмета, що людина ця буде голодна, будуть злидні і нестатки в сім'ї.

П о р і г

Не можна ввечері виходити за поріг, як щось учується, ніби хтось гукає, бо покинеш свій дім.
Не можна переходити поріг хати однією ногою взутою, а другою босою, бо не оженишся або не вийдеш заміж.
На порозі не годиться нічого рубати, бо шкодитиме худобі.
Не можна до порога рубати, бо в двір буде забігати лихий собака.

Не можна подавати через поріг руки товаришеві чи комусь іншому, бо будеш із ним сваритись.
На порозі гріх що-небудь робити, бо не буде воно так, як хочеш.
Не подавай води через поріг, бо не оженишся (не вийдеш заміж).
Не треба перемітати сміття через поріг, бо не вийдеш заміж, не будуть сватать.
Коли перекидати сміття через поріг, то в хату жаби плигатимуть.
Не можна перемітати сміття через поріг, бо виметеш когось із сім'ї.
Не мети через поріг сміття, бо погані люди прийдуть.
Через поріг ніколи нічого не давай, бо сам будеш просити.
Не стій на порозі, коли їси, бо станеш роззявою (...бо не вийдеш заміж).
Не треба перемітати через поріг, бо хлопці не любитимуть.

П р а н и к

Праник (як перуть шмаття, то вибивають ним) не можна класти в хаті на припічок, - ще як особливо в хаті є мала дитина, бо буде мати погану хворобу (сухоти).
Як прийде жінка прати шмаття на сажавку, то не можна тримати коло себе сухий праник. Не можна бити шмаття сухим праником, бо будуть дитині сухоти.
Не можна праником марно стукати, бо люди язиками будуть плітки наводять.

Р у ш н и к

Не треба утиратися разом із кимось одним рушником, бо посваришся з ним.

С и т о

Не можна нести голого (незакритого) сита, а треба закрити хусткою, бо будуть кури сліпі.
Не можна латати сита, бо той, хто буде латати, - осліпне.
Як сито замучиться, то не треба його оббивати, бо до його прип'яті лихоманки валом: бува, валину переб'єш та й одпутиш їх.

С к а т е р т ь

Не втирай настільником руки, бо завжди матимеш борги.
Не можна витиратися скатеркою, бо як умреш, то будуть лазити по обличчі воші.

С к о в о р о д а

Не їж із сковороди, бо будеш у той день дуже сердитися.

С т і л

Не можна сидати на стіл, бо коли буде весілля, то коровай трісне наполовину.
Не можна сидіти за столом у шапці, бо стіл - це престол.
Не годиться стукати по столу ложкою або ножем, бо буде сварка.
Не можна вгощати на незастеленому столі, особливо - дівчину, інакше чоловік її буде лисим.
Не можна сидати їсти на куток стола, бо не вийдеш заміж (не оженишся).
Не можна виносити із хати столу, непокритого скатертю - голого, бо в господі того, кому переноситься стіл, стане голо.
Не можна виходити з-за столу іншим боком, ніж сідав, бо дружина помре.
Ключів на столі не годиться класти, бо будеш забуватися.

Ч е р п а к

Не можна дівці їсти з черпака, бо далеко заміж піде.

ДУХОВНИЙ СВІТ ЛЮДИНИ

М а т и, д и т и н а

До шести місяців вагітності молодиця повинна завше при собі носити ножа, щоб не підкусила нечиста сила, бо нечистий боїться ножа і не зробить пакості.

Як жінка вагітна вперше гляне на пожежу і ухопить себе за руку, ногу чи за ніс, лице і т.д., то, як уродиться дитинка, в неї буде на цім місці синя родима пляма.

Треба слухати вагітну жінку, бо хто не послухає, в того міль і миші поточать увесь одяг.

Вагітній жінці не треба багато їсти, бо дитина буде заздрісна.

Вагітній жінці не треба думати на вогонь, бо дитина буде задихатися.

Вагітній жінці не можна красти, бо украдений предмет може відбитися на тілі.

Вагітна жінка не повинна ні з ким сваритися, їй слід уникати небажаних зустрічей. Особливо небезпечна зустріч із вихором. При зустрічі з вихором жінка повинна лягти на землю або присісти й туго обтягти ноги спідницею чи запаскою.

Не годуй груддю немовляти на чужих очах, бо на груди нападе хвороба.

Якщо син схожий на маму, а дочка на батька, то будуть щасливі.

Дитину лелека приніс (знайшли у капусті). Після заходу сонця не можна дивитися знадвору до хати через вікно, бо не буде маленька дитина спати.

Як є в хаті маленькі (до одного року) діти, то після заходу сонця не можна нічого виносити з хати - ні сміття, ні помий, ні попелю і т.д., бо це буде погано для дитини.

Благословення батьків має надзвичайно велику силу: якщо батьки не благословлять своєї дитини, то із неї нічого путнього не буде.

Якщо в хаті мала дитина (новонароджене), то до цієї хати не можна заходити з порожніми руками.

Не можна дитині до одного року стригти волосся на голові.

Не можна дитині до року дивитися в дзеркало.

Не можна переступати будь-що через дитину до року.

Не можна нікому нічого позичати ввечері, бо маленька дитина не буде спати.

Купіль, що купують дитину, не можна виносити надвір по заході сонця, бо не буде дитина спати.

Дітям надворі не можна їсти, бо горобці нападуть на просо.

Не можна ганчіркою бити дітей, бо як виростуть, то в злиднях будуть жити.

Не можна малих переступати, бо не виростуть.

Не можна на дитину дивитися з-за голови, бо буде вродливе.

Коли з малою дитиною в полі, то ніколи не клади дитину в борозні, бо буде хворіти.

Як спить дитина і закладе руки за голову, то буде багата.

Як дитина народиться вночі в тиху погоду (годину), то буде тиха, а як півні співають, - буде криклива.

Спати колиску - дітей не буде.

Не можна колисати порожньої колиски (бо там чорт), бо дитина не буде спати.

Як дитину відлучати від грудей, то врізати цілушку з першого хліба (перший всадяний) і грудочку солі дати дитині в руки й казати: "На - йди собі на свій хліб! Щоб ти була гречна й велична, як цей хліб святий!".

Коли тато прокляне дочку, а мама сина, то вони будуть нещасливі, хворіти будуть, скоро помруть...

Не можна дітей бити за те, що б'ють скло (шибки, посуд тощо)...

В е с і л л я. Ш л ю б

Як собаки нападуть на дівчину і щось із одягу порвуть, то та дівчина скоро віддасться.

Не можна хлопцеві виявляти чужим, кого має сватати, бо буде невдача.

Як молодик іде свататися, то примічає, кого здиває: як дівчину, жінку, бабу - буде невдача, а як хлопця, чоловіка, діда, - буде все добре.

За тими сватачами, що їм дівчина "кабака" (гарбуза) вчепить, треба вийти і ворота самому зачинити, бо як зачинить ворота той сватач, то ніколи та дівка не віддасться: ворота "зачинить" назавжди.

Як тільки розплетуть молоду, то коли сяде зараз же дружка на той стілець, то скоро віддасться.

Та хустка, якою мама вводить молодих до хати і виводить із хати у весілля, мусить бути білою, а не чорною, щоб не було чорним життя молодих.

Молодим не можна переходити дороги з порожніми відрами.

При вінчанні обом молодим не можна оглядатись, бо: розведуться; жити будуть негарно; нічого не буде вестися; діти будуть мерти; коли їдно оглядеться, то друге вмере.

При першому посаді нехай молода присяде полу молодикові, то буде завше старшинствувати.

У неділю ввечері молода при роздачі подругам стрічок зсуне віночки з косами, - то скоро повіддаються.

Як у весіллі бійка, сварка, то в житті молодих не буде злагоди.

Не можна молодій дивитися в дзеркало, бо буде все дурно чоловік гризти.

Не можна заміж виходити, як не минув один рік батькові чи матері після смерті.

Якщо під час весілля падає дощ чи сніг, то молоді будуть багаті.

Не можна женитись у високосному році, бо буде розлука.

Не можна дружці засиджуватися за столом, бо в дівках засидиться.

Хто при собі носить обручку, з якою три рази брали шлюб, то того ніхто не зможе вбити. Перед ним розступаються мури, замки злітають з дверей, його ні тюрма, ні куля не бере.

Похорон. Мрець

Не можна переходити вулицю перед покійником, як його везуть на цвинтар, бо погано буде тому, хто переходить.

Як буває часом мрець на весілля, то це погана прикмета: або розійдуться молодята, або якась інша біда на їх життя буде.

Коли є мрець у селі, то поки його не поховать (два-три дні), картоплі садити не можна, бо не буде врожаю.

За мерцем треба обов'язково зачинити ворота. Бо як не зачинити, то смерть знову когось ухопить.

Хто умре на Великдень, той буде на небі, буде святим.

Коли хто вмере в селі, то не можна співати, бо втрапиш голос.

Не можна ставити хреста на могилі самогубця, бо буде посуха.

Не можна мертвому переходити дороги, бо ноги заболять.

Не можна, як сонце зайде, мертвого хоронити.

Не можна на похорон насіння лущити, бо зуби болітимуть.

Коли йдеш дорогою і навпроти тебе везуть мерця, то це ознака, що будеш мати щастя.

Коли грає духовна музика під похорон і дуже дзвенять труби, то скоро буде другий похорон у селі.

Не можна ніде торкати себе за тіло, як мертв'яка несуть, бо буде наріст.

Із пожежі й похорону не можна нічого брати (красти), бо самому за це буде така ж біда.

НАРОДНІ ПОВІР'Я

ПРИМІТКИ

Матеріали книги взято з друкованих, архівних джерел XIX-XX ст., записів сучасних збирачів усної народної творчості, а також записів упорядника М.К.Дмитренка. Основні друковані джерела:

Костомаров Н.И. Славянская мифология. - К., 1847;

Маркевич Н.А. Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян. - К., 1860;

Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О.В.Марковича і других. Спорудив М.Номис. - СПб., 1864;

Потебня А.А. О мифическом значении некоторых обрядов и поверий. - М., 1865;

Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край, снаряженной императорским Русским географическим обществом. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования, собранные д.чл.

П.П.Чубинским. - Т.1. - СПб., 1872;

Максимович М.А. Дни и месяцы украинского селянина. - Собр.соч., т.11. - К., 1877;

Манжура И.И. Сказки, пословицы и т.п., записанные в Екатеринославской и Харьковской губ. - Харьков, 1890;

Милорадович В.П. Народные обряды и песни Лубенского уезда Полтавской губернии, записанные в 1888-1895 гг. - Харьков, 1897;

Иванов П.В. Дни недели (к малорусской этнографии). - Харьков, 1905;

Повір'я. - К., 1992; Дмитренко Микола.

Народні повір'я. - К., 1994.

Використано архівні матеріали відділу рукописів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського Національної Академії наук України (В.Г.Кравченка, Г.Т.Танцюри, Н.А.Присяжнюк, а також записи І.І.Гурина, В.П.Вовкодава, І.Г.Безручка, Л.В.Іваннікової).